

נוכחות נשים בבית הכנסת

ראשי פרקים

- א. הקדמה
- ב. רקע היסטורי
- ג. סיבות שנשים לא באות לבית הכנסת
  1. צניעות
  2. דיבורים אסורים
  3. אי-ידיעה
  4. פטור
- a. המשפחה קודמת לכל
- b. פרטיות
- c. אינדיבידואליזם
- ד. סיבות שנשים באות לבית הכנסת
  1. מצוות עם מנין
  2. ברוב עם
  3. קירוב
- ה. נשים בבית הכנסת כיום
  1. כיצד העיצוב של בתי כנסת דוחה נשים

א. הקדמה

מאמר זה יעסוק בעניין נוכחות נשים בבית הכנסת. במאמר זה אאסוף עדויות היסטוריות, אדון בסיבות לפטירת נשים מחיוב להתפלל בציבור, ואסקור את הסיבות לבואן או לאי-בואן לבית הכנסת. אסיים את המאמר בעצות כיצד בתי כנסת כיום יכולים להתאים לנשים.

ב. רקע היסטורי

האם בעבר התפללו נשים בציבור? לפעמים. להלן מובאות קצרות בהקשר לכך. יש עדויות שהיו נשים שהתפללו בציבור אפילו בימי התנ"ך. חוקר אחד מציין ש: "הרמז הראשון להשתתפות נשים בתפילה בציבור הוא בשמות לח:ח - 'הנשים הצובאות אשר צבאו פתח אהל מועד...' המלה 'צובאות' מעוררת בלב רעיון של אמונות דתיות, שעמדו במשמר כבוד סביב למשכן... אבל, רוב המפרשים הקדומים, ואונקולוס ביניהם, חושבים שהנשים הלכו לאוהל מועד על מנת להתפלל.¹

מנהג זה נמשך לפחות עד ימי השופטים, כשהמשכן היה בשילה.² בזמן ההוא, הלכה חנה למשכן להתפלל על בן.³ בגמרא נדרשות כמה הלכות חשובות מדוגמתה.⁴ כשנבנה בית המקדש, רוב השטח שלא הוקדש לכוהנים, נקרא בשם עזרת נשים. סביר להניח ששם זה מבוסס על נוכחות נשים מתפללות שם, כהמשך למנהג העתיק. רק מאוחר יותר נבנתה גזוזטרה (יציע) כדי למנוע התערבות בלתי צנועה.⁵

בימי התלמוד, בנוסף לאזכורים של נשים ספציפיות כביהכ"נ,⁶ נוכחות נשים בביהכ"נ היה דבר מובן מאליה. לדוגמא, בתלמוד הירושלמי:

ר' אחא ר' תנחומא בר' חייא בשם רבי שמלאי: עיר שכולה כוהנים, נושאים את כפיהם, למי הם מברכין? לאחיהם שבצפון, לאחיהם שבדרום, לאחיהם שבמזרח, לאחיהם שבמערב. ומי עונה אחריהם? אמר ר' הנשים והטף.⁶

¹ ד"ר ש"ז שכטר, "נשים בבית המקדש ובבית הכנסת", מחקרים ביהדות כרך א' (לונדון, 1896), עמ' 313-314 (אנגלית). בין המפרשים האלו נמנים אונקולוס, יונתן בן עוזיאל, וגם אבן עזרא, רמב"ן, חוקוני ורבינו בחיי בן אשר. בקהילות רבות היום, צפוי שנשים יגיעו דווקא בשבת בבוקר; אבל לא המקורות בהערה זו ולא רוב המקורות להלן בוחרים דווקא בנוכחות בשבת כיותר חשובה.

² שמואל א, ב: כב משתמש באותם מילים של שמות לח:ח, ומפורש שבאו הנשים להתפלל, בתרגום יונתן שהובא ברד"ק ובמהר"י קרא.

³ ברכות יא. הרב אברהם (אבי) וויס, בספרו נשים בתפילה (הובוקן: כתב, 1990), עמ' 30-31 (אנגלית), מעיר, "חשובה בחירת אישה כדוגמא אישית בתפילה. זה משקף את האמת היסודית שנשים, כמו גברים, יכולות להגיע לרמות הגבוהות של דו-שיח עם הקב"ה. גם נשים וגם גברים יש להם הניצוץ האלוקי הפנימי שדרכו אפשר להתועד עם האין-סוף".

⁴ משנה מדות ב:ה וגמרא סוכות נא:

⁵ עבודה זרה לח': "שופתת אישה קדירה על גבי כירה ובאת עובדת כוכבים ומגיסה עד שתבוא מבית המרחץ או מבית הכנסת". עיין ילקוט שמעוני, עקב ס' תתע"א (להלן הערה 87). בסוטה כב, מודיע ר' יוחנן, "למדנו יראת חטא מבתולה וקיבול שטר מאלמנה". הלימוד הראשון מייחס לתפילה יצירתית ששמע ר' יוחנן מבתולה.

בקשר לשני, הגמרא מסבירה, "דההיא אלמנה דהואי כי כנישתא כשיבכותה. כל יומא הוא אחיא ומצלה כי מדרשה דר' יוחנן. אמר לה: בתי, לא בית הכנסת בשיבכתוך? אמרה ליה: רבי, ולא שטר פסיעות יש לי?" אמנם מגן אברהם ס' צ' ס"ק כ"ב מצטט את הסיפור כמקור להלכה שעריך ללכת לבית הכנסת הרחוק יותר.

⁶ ירושלמי ברכות פרק ה' סוף הלכה ד'. מובא ברמב"ם פרק ט"ו מהלכות תפילה הל"ט, ושלחן ערוך, אורח"ס קכ"ח סע' כ"ה.

אחת מ"מסכתות קטנות", מסכת סופרים, אומרת שכהגבהת ספר התורה, צריך לסוכב את ספר התורה לכל הרוחות, "שמצווה לכל האנשים ולנשים לראות הכתב".⁷ היא גם אומרת שהתרגום (שתרגם המתורגמן לארמית בקול רם, כמשך קריאת התורה) היה "לפי שיבינו בו שאר העם והנשים ותינוקות".⁸ וממשיך ש"אם אינן יודעות בלשון הקדש, מלמדן אותן בכל לשון שיכולות לשמוע". כמה פרקים אחר כך, מסכת סופרים מסבירה את נוכחות הילדות בבית הכנסת:

ביום שהושיבו ר' אלעזר בן עזריה בישיבה, פתח ואמר: "אתם ניצבים היום כולכם – טפכם, נשים". אנשים באים לשמוע, נשים כדי לקבל שכר פסיעות – טף למה בא? כדי ליתן שכר למביאייהן.⁹ מכאן נהגו בנות ישראל קטנות לבוא לבתי כנסיות כדי ליתן שכר למביאייהן, והן לקבל שכר.¹⁰

נשים באו גם לדרשות הניתנות בשבת.¹¹ בנוסף לעדויות טקסטואליות האלו, יש עדויות ארכיאולוגיות שנשים בתקופה העתיקה גם התפללו בבתי כנסת וגם התערכו בפעילות של בתי כנסת.¹²

בימי הביניים, נשים באו לבית הכנסת להתפלל ו/או לשמוע את הדרשות.¹³ עזרת הנשים היתה נקראת "בית אל-ניסא" בערבית או "ווייבע באל" בידיש. במספר בתי כנסת עזרת

⁷ מסכת סופרים י"ד:י"ד.

⁸ שם י"ח:ר.

⁹ יש נוסח שונה בחגיגה ג.

¹⁰ סופרים י"ח:ו, האור זרוע (הל' שבת ס' מ"ח) מביא את זה ומוסיף: "וגם מחמת שכאים קטנים לביהכ"נ, נכנסת יראת שמים בלבם". בשו"ת שואל ומשיב (עיין למטה), בשבחו את נוכחות הנשים בבתי הכנסת, מוסיף, "ומה גם שישגיהו על הילדים שלהם – שבעוונותינו הרבים, יוצאים לתרבות רעה – והם ילמרו להם שיתפללו".

¹¹ רש"י על שבת ל:ד"ה, מוטב תכבה נרו, עיין ויקרא רבא ט:ט בעניין אישה שהייתה באה ועומדת ומקשבת לדרשות ליל שבת של ר' מאיר. אמנם אפשר שתופעה זו התחילה בימי תנ"ך: בשופטים (ה:כ"ד) כשדבורה מברכת את יעל "מנשים באוהל תבורך", מתרגם יונתן בן עוזיאל "כחדא מנשיא דמשמשין בבתי מדרשין תתברך".

¹² שמואל ספראי, "האם היתה קיימת עזרת נשים בבית הכנסת בתקופה העתיקה?" תרכ"ז ל"ב (תשכ"ג), עמ' 329-338, ואח"כ בספרו ארץ ישראל וחכמיה בתקופת המשנה והתלמוד (ירושלים: הקיבוץ המיוחד, 1983), עמ' 94-104. עיין ספרה באנגלית של ברידט ברוטן, נשים מנהיגות בבית הכנסת העתיק (צ'יקו, קליפורניה: סקולרס פרס, 1982). אבל טענותיה מוטלות בספק – עיין ד"ר לורס שיפמן, "כאשר נשים וגברים ישבו ביחד בבתי כנסת אמריקאיים אורתודוקסים", מומנט, דצמבר 1989, עמ' 45 (אנגלית). ויותר מכך, אפילו אם באמת נשים היו נשאות בתי כנסת או אפילו "רבנות" בין יהודים לא-רבניים, הדבר היה מעניין רק להיסטוריונים ולא ליהודים רבניים; עיין ד"ר ישעיה י. ד. כהן, "נשים בבתי כנסת בתקופה העתיקה", קונטרבטיב ג'ודאזים, נובמבר – דצמבר 1980, עמ' 23-28 (אנגלית).

¹³ המרדכי (שבת ס' ש"א) מזכיר את המחיצה שהיו מקימים לדרשה בשבת, כדי להפריד בין גברים לנשים. הובא ברמ"א, אור"ח ס' שט"ו סע' א' ומשנה ברורה שם ס"ק ה'.

הנשים הייתה יציע שהשקיף אל עזרת הגברים.¹⁴ כבתי כנסת אחרים (כמיוחד במדינות אשכנזיות), היה חדר נפרד לגמרי, שבו אישה אחת הייתה מנהיגה את האחרות בתפלה.¹⁵ לדוגמא, על מצבתה של אורניה מוורמייזא, חרוט שהייתה "מתפללת בין הנשים", וגם משוררת "כפיוטים בקול זמרה לנשים".¹⁶ אישה אחרת מאותה תקופה, ריכנצה, נקראת ברשימת הרוגי נירנברג "המתפללת של הנשים" וגם "המתפללת בעד הנשים".¹⁷ משימה זו, שהייתה נקראת "פארזאגרין", "פארליינער" או "זאגערקע", נמשכה לפחות שבע מאות שנה. ד"ר ש"ז שכטר מתאר אותה:

היא קוראת את התפילות ומתרגמת אותן ללעז בשביל אחיותיה הפחות מלומדות. בפולניה וברוסיה, אפילו עכשיו (1896), "קוראת" כזאת נמצאת בכל בית כנסת. על פי דברים ששמעתי הנהוג מוכר גם בלונדון.¹⁸

הסופר העברי-יידי המפורסם, מנדלה מוכר ספרים, הוסיף את הפרטים, "היא הראתה לנשים כיצד להתפלל: איזה פיוטים לומר, מתי לקום, מתי לעמוד על קצות האצבעות בתפילת קדושה..."¹⁹ הנשים לא היו אחראיות רק בהדרכת תפילות לנשים, אלא היו מעורבות גם בתשלום עבור בנין ובאחזקה של בית הכנסת. לפעמים בתי הכנסת נקראו על שם נשים תורמות.²⁰

לדברי ספורדי, ולמרות כל זה, במשך הדורות נוכחות הנשים בביהכ"נ הלכה והתמעטה, ובמספר קהילות הפכה לדבר שאינו קיים. הרב שלום משאש, הרב הראשי הספרדי של

¹⁴ ש. ד. גויטיין, חברה תיכונית (לוס אנג'לס: אוניברסיטה של קליפורניה, 1971), כרך ב', עמ' 144 ו-183 (אנגלית), מצוטט בשושנה פנטל דולטי, וכל בניין לימודים (נורתחייל, ניו גרזי: גייסון ארונסון, 1993), עמ' 136 (אנגלית).

¹⁵ למקבילה מפתיעה בספרד, עיין הרב יוסף משאש (הרב הראשי הספרדי לשעבר של חיפה), נחלת אבות, כרך ה', חלק ב', עמ' 268-269, שהובא במאמר המיומן של הרב אריה א. פרימר ואחיו הרב דוב א. פרימר, "קבוצות תפילה של נשים - תיאוריה ומעשה (חלק א': תיאוריה), טרדישן, חורף 1998, עמ' 27-28 (אנגלית).

¹⁶ מצוטט בישראל אברהםס, חיים יהודיים בימי הביניים (לונדון: אדווארד גולדסטון, 1932), עמ' 42 (אנגלית), והובא בדולטי, עמ' 175-174, וגם באמילי טייץ, "קולות נשים, תפילות נשים: נשים כבתי כנסת אירופאיים בימי הביניים", בגרוסמן והאוט, עמ' 64 (אנגלית).

¹⁷ ד"ר סלפדל, מות קדושים בספר זיכרון של נירנברג (ברלין, 1898), עמ' 36 (גרמנית), מצוטט בספרו של הרב שלמה אשכנזי "האישה ובית הכנסת", מחניים, #95 (1965), עמ' 48.

¹⁸ ד"ר שכטר, עמ' 324.

¹⁹ מנדלה מוכר ספרים, "בימים ההם", שטעטל ונובלות יידישות אחרות, מתורגם לאנגלית ע"י רות וויס (ניו יורק: ברמן האוס, 1973), עמ' 301-300, ומצוטט בטייץ, עמ' 67. בווריאציה אחרת, הפארזאגרין "היתה אומרת את התפילות מלה במלה והנשים האחרות היו עונות מיד אחריה". עיין שושנה גלרינטר-לייבוביץ, "גידול כלייבוביץ", בגרוסמן והאוט, עמ' 238 (אנגלית).

²⁰ הרב אשכנזי, עמ' 52-50, ובספרו דור דור ומנהגיו (תל אביב: דן, 1977), עמ' 240-227.

ירושלים והרב הראשי לשעבר של קזבלנקה, מצביע על כך שבמרוקו, רוב הנשים לא באו לבית הכנסת אפילו ביום הכיפורים.

בהתאם לכך, רק למעט בתי כנסת במרוקו היו עזרת נשים.²¹ כך גם בכורדיסטן.²² אפילו היום, מעיר הרב יהודה הנקין ש"כשהייתי רב בבית-שאן בארץ ישראל, מצאתי שבכמה בתי כנסת ספרדיים לא היתה עזרת נשים בכלל, וכשהודמנה אישה אחת או שתיים, הן עמדו בסוף או בצדדי עזרת הגברים".²³ במדינות אשכנזיות, מצב הנוכחות לא היה טוב מזה בהרבה. מסינר בריטי במאה התשע עשרה, בפולמוסו נגד היהדות, התלונן שלא רק שנערות נרתעו מלכוא לבית הכנסת, אלא אפילו נשים נשואות לא באו ובמידה והן אכן באו, עמדו מחוץ לבית הכנסת ודיברו.²⁴

ג. סיבות שנשים לא באות לבית הכנסת

בהתחשב במספר הנשים שבאו לבית הכנסת בימי התנ"ך, בימי התלמוד, ובימי הביניים, ובכך שאין דבר שלילי בנוכחות נשים בבית הכנסת, לא כתב"ך ולא בתלמוד, תופעת אי-נוכחותן אומרת דרשני.

בתימן הדבר נמשך זמן רב כל כך עד שכל אישה שנכנסה לבית הכנסת או למדה לקרוא נחשבה כעוברת עבירה בעיני העם.²⁵ נוסף על כך, כל אימת שלא כללו נשים, תמיד יש מישוהו מוכן עם הצדקה לא-רציונלית, בין קבלית²⁶ בין פסיכולוגית.²⁷

²¹ הרב שלום משאש, שמש ומגן, סי' נ"ה סע' ד', וסי' ע"ב סע' ג', מצוטט בפרירמר ופרירמר, הערה 90, וגם בספרו של הרב יהודה הנקין, שוויון אבוד (ירושלים: אורים, 1999), עמ' 49 (אנגלית). השווה הרב ישראל מילר, שומרת עדן (ירושלים: פלדהיים, 1993), עמ' 158 (אנגלית): "כמה רבניות צדקניות זקנות לא באות לבית הכנסת, מתוך עקרון, אפילו ביום הכיפורים".

²² סוזן סטאר סוד, "בית הכנסת כשטח קודש לספריות ישנות של ירושלים" בגרוסמן והאוט, עמ' 208 (אנגלית).

²³ הרב הנקין, עמ' 47-46.

²⁴ אלכסנדר מקקאול, נתיבות עולם, מתורגם לעברית ע"י סטניסלא הוגה (לונדון 1839), פרק מ"ו, עמ' 168-169.

²⁵ סוד, שם.

²⁶ מסיבות קבליות, הרב אלעזר פלעקלש (פראג, 1754-1826), תשובה מאהבה, ח"ב סי' רכ"ט אות י', מתנגד באופן ספציפי לכניסת נשים ל"בית תפילת האנשים" (כנראה שנוי פראג התפללו בהפרדה גמורה מהגברים). דבר ראשון, הוא מזכיר ומסכים עם מנהג פראג עתיק שבכנין ששימש גם לתפילה וגם לדברים אחרים, זקנים וזקנות היו יושבים כל הבורק ואומרים את כל ספר תהילים, וכשבנות בת חמש או שש היו האכלות היחידות במשפחתן, היו אומרות קריש שם, הרב פלעקלש מוסיף: "אבל בבית הכנסת המיוחד לתפילה, לא ראיתי כזה מעולם, ואינו נכון שתבוא אישה כלל – קטנה או גדולה – לבית תפילת האנשים, אשר לדעת הזוהר וחכמי אמת ז"ל, האישה בבית ה' כהעמדת פסל שם. ומה לי קטן או גדול. ולא יאות הן עבדי אותן האנשים המביאים בנותיהן הקטנות לבית הכנסת. התנגדות זו היא דעת יחיד, והרב משה פיינשטיין, אגרות משה, אורת חיים ח"ה סי' י"ב אות ב', מעיר שהמנהג הוא אחר: "והנה בכל הדורות, נהגו

במספר קהילות קיים מנהג ישן שנידות או לא באו לבית הכנסת או שבאו אבל לא הסתכלו ולא נגעו בספר התורה, על אף שאין בכך בעיה הלכתית.²⁸ אולם מאמר זה יתמקד בסיבות רציונליות להסבר את היעדרות הנשים מבתי הכנסת. כנראה שיש שתי סיבות מפורשות במקורות מאוחרים, ושתי סיבות מרומזות בסטטוס המסורתי של נשים. סיבות אלו הן, בהתאמה, צניעות ודיכורים אסורים, אי-ידיעה ופטור.

1. צניעות

בדרך כלל, על אף שהפסוק "כל כבודה בת מלך פנימה" (תהילים מה:יד), שימש כהקשר של נשים הנשארות בבית, איש אינו מציג אותן בפירוש כסיבה למניעת הגעת נשים לבית הכנסת.²⁹ מעניין שכשאומר פילון שנושים צריכות לשמור על צניעותן באמצעות אי-הרפתן בפומבי, הוא בפירוש לא כולל את הליכתן לבית הכנסת, זה - מותר.³⁰ אולם נראה שהרמב"ם לא מסכים. כשהוא טוען שמותר לאישה נשואה לצאת מביתה לתועלת, ולא שייך כל כבודה,³¹ הוא מזכיר את ביקורה בבית אביה והליכה לנחם אבלים או לשמחה; בית הכנסת אינו נמצא ברשימה.³² כנראה שמנהג המקום שלו היה שנושים לא הלכו לבית הכנסת.

בדור שלנו, כשנושים מתחילות להגיע לבית הכנסת במספרים הולכים וגדלים, ישנו לפחות רב אחד שמרגיש שיש פה חוסר צניעות:

"בנותינו היקרות והחשובות מבליטות לפעמים בלא יודעין את יראת השמים שלהן בנענועים חזקים בשעת התפילה, לעיתים יותר מבני-תורה. הדבר הזה נעשה אפילו

שלפעמים הייתה נכנסת אישה ענייה לבית המדרש לקבל צדקה, או אכלה לומר קדיש". עיין גם התשובה בשם "נשים בודדות בעזרת גברים בבית הכנסת", מאת הרב הנקין, שו"ת בני בני ח"א ס' ד'.

²⁷ לסיבות פסיכולוגיות למנוע נשים ממשמות שררה בביהכ"ס (למשל, רב או נשיא), עיין ד"ר מורטימר

אוסטאו, מאמר בסמפוזיון "נשים ושינוי בהלכה", קונסרטיב ג'ודאיזם, סתיו 1974, עמ' 12-5-1-24-22.

²⁸ עיין הרב וויס, עמ' 85-98; הרב עובדיה יוסף, יחווה דעת ח"ג ס' ח'; ירידיה דינר, "חילול הקודש בימי

הנידה, ותקנת עזרא", תעודה 3 (1983), עמ' 17-37; הרב ד"ר כהן, "טהרה וצדקות: פרישות נדות מן

הקודש", בגרוסמן והאוט, עמ' 104-115 (אנגלית); פרימר ופרימר, הע' 71. עיין גם הרב שאול ישראלי

ואחרים, במראה הכזק (ירושלים: ראובן מס, 1998), ח"ג, ס' כ"ט (עמ' 51-50).

²⁹ מאיר שורש, "כל כבודה בת מלך פנימה: יסודותיו, משמעוהו ותוקפו (מאמר שלישי)", שמעתין, ניסן

תשמ"א, עמ' 113-114.

³⁰ פילון, "על החוקים המיוחדים", ספר שלישי, עמ' 171, מצוטט בחנה ספראי, "נשים ובית הכנסת העתיק",

בגרוסמן והאוט, עמ' 49 (אנגלית).

³¹ רמב"ם, פרק י"ג מהלכות אישות הל' י"א, לפי פרשנות הרב הנקין, "כל כבודה בת מלך פנימה והאם

אישה יכולה לצאת", שם ח"א ס' מ' (עמ' 136). הוא מעיר שכשהרמב"ם אומר שמותרת לצאת רק פעם או

פעמים אחיות כל חודש, הוא מתכוון ליציאה בלי תועלת טובה. השווה את מאמר הרב הנקין, "מקומה של

אישה", שם עמ' 197-202.

³² סוזן גרוסמן מעירה את השמטה זאת בהקדמתה לגרוסמן והאוט, עמ' xxiv-xxv (אנגלית).

כפרהסיא. תופעה זו מצויה גם בכלות, העומדות תחת החופה, והנושאות תפילה לאביהן שבשמים בלב טהור. דבר זה ממקד את תשומת לב העומדים, גורם לחוסר צניעות ועל כן אינן לנהוג כך בציבור.

זכורני את רעיינו של מו"ר הרב דסלר זצ"ל, שהיתה נכדתו של הסבא מקלם זצ"ל. היא התפללה שלוש פעמים ביום, אך גדולתה הייתה כזה שאיש לא ראה אותה מתפללת. התפללה – אך בלא רואים. כיום נוכל לפגוש בנות העומדות במקום פומבי ומתפללות. עם כל המעלות שבדבר – הצניעות חסרה כאן!³³

למרות התנגדות זאת, היום אפילו בחברה החרדית נשים כדבר שבשגרה יוצאות מכיתן מבלי לחשוב פעמיים. 'כל כבודה' מקבל הסבר חדש – לא הישארות בבית אלא גישה של פרטיות.³⁴

2. דיבורים אסורים

הגאון מווילנא (הגר"א), הרב אליהו קריימר, לקראת סוף המאה השמונה-עשרה, כתב מכתב מוסרי לאשתו. מכתב זה, שלזמן נודע בשם "עלים לתרופה", מזוהר אותה שלא לצאת לבית הכנסת, משתי סיבות: ערך הישארות נשים בבית (עיינן לעיל) וחשש מעבירות שבינן אדם לחברו בבית הכנסת.

"ועיקר הגדר בבדידות שלא תצאי ח"ו מפתח ביתך החוצה."³⁵ ואף בבית הכנסת תקצרי מאד ותצאי. ויותר טוב להתפלל בבית, כי בבית הכנסת אי אפשר להינצל מקנאה ולשמוע דברים בטלים ולשון הרע, ונעששים על זה, כמה שאמרו: אף השומע ושותק וכו'.³⁶ וכל שכן

³³ הרב חיים פרידלנדר, מסילות חיים בחינוך (בני ברק, 1992), עמ' 28.

³⁴ עיין, למשל, הרב עזריאל טאוכר, "אתה כן יכול לקחתו אתך: הסתגרות כדפוס חשיבה", גיוויש אובסרבר, פברואר 1995, עמ' 14/15 (אנגלית): "במונחים של מקום פיזי, נשים [עובדות] הן לא "בפנים" – הן "בחוץ"... אנחנו לא צריכים לוותר על אינץ' אחד של כל כבודה בת מלך פנימה... אנחנו יכולים לקחת את דפוס החשיבה של "פנים" עמנו, בכל מקום שאנחנו הולכים לשם". (השווה את החלק למטה בשם "פרטיות") הרב יששכר פרנד, הרב פרנד בדפוס (ברוקלין: מסורה, 1995), עמ' 205, הוא פחות הרפתקני: "הרב אליהו [סביין] בוודאי לא התכוון לומר שיציאה מהבית היא אסורה. אחרי הכל, אגורת ישראל של אמריקה – שהוא מכתן במועצת גדולי התורה שלה – יש לה תוכנית בהיקף מלא להכשיר את הנשים כמתכונות מחשבים. הוא התכוון לומר שכאשר אישה יוצאת מהגבולות הכטוחים של ביתה, היא חייבת לעשות כן עם עיניים פקוחות לסכנות הכרוכות ולנהוג בזהירות עצומה".

³⁵ המשפט הזה מבהיר שהנוסח המקורי היה כתוב לאישה, כי לא יעלה על הדעת שרב כתב "חס ושלום" בקשר ליציאת גבר מביתו. למרבה הצער, בניסיון בעל כוונות טובות להפוך את דברי הגר"א להיות רלוונטים לכל, עורך מאוחר שינה את כל המכתב למין זכר – שעושה את המשפט הזה למגווח. בקשר לשינויים אחרים של עורך זה, עיין בצלאל לנדוי, הגאון החסיד מווילנא (ירושלים: תורה מציון, 1978), עמ' 331.

³⁶ "...ממעמיקין לו גיהנם". שבת לג.

בשבת ויום טוב³⁷ שמתאספין לדבר, יותר טוב שלא תתפללי כלל. ותשמרי שלא תלכי לבית הקברות כלל וכלל. וכל הצרות והעוונות באים מזה. וגם בתך יותר טוב שלא תלך לבית הכנסת, כי שם רואה בגדים טובים ומתקנאת ומספרת בבית, ומתוך זה כאין ללשון הרע ולשאר דברים [אסורים].³⁸

הרב יצחק יוסף, על אף שהוא מצטט את הגאון מווילנא, מודאג פחות מחשש לשון הרע ויותר מחשש דיבור סתם באמצע התפילה. הוא כותב, "אם הליכתה לבית הכנסת גורמת לדיבורים והפרעות במהלך התפילה בבית הכנסת, וכיו"ב, על האישה להימנע מללכת לבית הכנסת במשך כל ימות השנה".³⁹ בהערתו הוא מרכך אותו בהוספת מלה אחת: "עליה להימנע מללכת לבית כנסת זה".⁴⁰ גישה זו שונה מגישתו של הגאון מווילנא, המודאג מקנאה ומלשון הרע כתוצאה מהתאספות נשים ביחד, ולפיכך מסיק שאין להן להתאסף בכלל, אפילו בבית הכנסת. מצד שני, הרב יוסף מודאג מהבעיה העולמית של דיבור בזמן תפילה, ולפי שהיא באה על ידי יחסי חברה הדוקים,⁴¹ אישה יכולה לפתור את הבעיה, אם היא מתפללת בבית הכנסת כזה שבו ידוע לה שלא תדבר עם הנשים האחרות במשך התפילה.

אפשר להקשות: "מה, גברים לא מדברים בבית הכנסת?" למרבה הצער, הם מדברים. במספר כתי כנסת, השיחה בעזרת הגברים מצויה יותר מאשר בעזרת הנשים. הרב יוסף, הזכור לטוב, לא מכחיש את זה. הסיבה שאינו מרחיב את עמדתו גם לגבי גברים היא שהוא תומך בשיטה שסוברת שלגברים, תפילה בציבור היא לא רק רעיון טוב – היא חוק.⁴² בהתאם לכך, חייבים גברים לבוא לבית הכנסת אף אם נוכחותם מביאה לדיבורים אסורים,

³⁷ משמע שער עכשיו, הגר"א היה מניח שנשים באות לבית הכנסת במשך השבוע.

³⁸ הרב אליהו מווילנא, אגרת הגר"א, מודפסת שוב הרב פרידלנדר, עמ' 19-18. בלו גרינברג, על נשים ויהדות (פילדלפיה: JPS, 1981), עמ' 93 (אנגלית) צודקת בהערתה שהגר"א פה היה מייחס למציאות תרבותית וחברתית שונה לגמרי משלנו. השווה את הרמב"ם לעיל.

³⁹ הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף: שארית יוסף ח"ב (ירושלים, 1996), עמ' 349.

⁴⁰ שם, עמ' 350.

⁴¹ עיין ד"ר אירווינג נ. לוויץ, "דיבור באמצע התפילה: הבנת התופעה", גורנל אוב הלכה אנד קונטמפוררי סוסייטי, ל"ג (אביב 1997), עמ' 102 ו-109 (אנגלית).

⁴² הרב יוסף, עמ' 329. למעשה, זה שנוי במחלוקת, בין הרבנים של המאה ה-20 שמאמינים שתפילה בציבור היא חיוב לגברים, ישנם הרב פיינשטיין, אורח חיים ח"ב ס' כ"ז; הרב חיים פנחס שיינברג והרב יוסף שלום אלישיב, המובאים בהרב אריה זאב גינזבורג, דברי חכמים (הילקרט, ניו יורק: 1986), אורח חיים פרק ו' ס' צ"ו (עמ' 47). בין אלו שסוברים שהיא רק מעלה עורפת, ישנם הרב יוסף אליהו הנקין, לב איברא (ניו יורק, 1957), עמ' 158-159 (ונדפס שוב בהגר"א הנקין (ניו יורק: עזרת תורה, 1981), עמ' רכו-רכח); והרב אריה פומרנצ'יק, עמק ברכה (תל אביב, 1973), ברכות קריאת שמע ס' א' (עמ' 7-8). המחלוקת התחילה מאז רש"י (פסחים מו-דה לגבל), שנראה שסובר שמנין לגברים הוא חיוב, מול הרמב"ן (מלחמות השם על מגילה ה-ד"ה אמר הכותב), שסובר שלא. למקורות נוספים, עיין פרימר ופרימר, הערה 102.

כי לחיובם יש עדיפות.⁴³ מה שאין כך הנשים שאין להן חיוב לבוא לבית הכנסת, לכן, אם נוכחותן מביאה לידי דיבורים אסורים עדיף שיישארו בבית. למרות זאת, כפי שמוצג למטה, אפשר שבדור שלנו קירוב לבבות באמת יוצר חיוב, ואם כך אפילו על נשים עם בעיות דיבור לבוא לבית הכנסת.

3. אי - ידיעה

ישנן שתי סיבות עיקריות, והן ההסבר הסביר ביותר, להיעדרות נשים מבתי הכנסת כמשך הדורות. הסיבה הראשונה היא אי-ידיעה. למרות שבמספר מקומות וזמנים, בנות ונשים קיבלו חינוך יהודי בסיסי,⁴⁴ בהרבה מקומות אחרים לא קיבלו כלל חינוך יהודי. יש צורך במחקר רחב יותר על המצוות שהושפעו מאי-ידיעה זו. להלן מספר דוגמאות מהספרות ההלכתית. נשים לא ידעו - וכתוצאה מכך לא האמינו - שיש חיוב מן התורה של תוספת יום הכיפורים.⁴⁵ לא הבינו את המילים של זימון.⁴⁶ לא הבינו את המילים של קידוש.⁴⁷ לא הבינו מה הן עשו כשספרו את ספירת העומר.⁴⁸ לא ידעו איך לברך על נרות חנוכה.⁴⁹ לא ידעו איך לברך ברכות בכלל. יש דוגמא לאי-ידיעה האחרונה בבקשה הבאה, מאת הרב אליעזר פאפו (1785-1828), (המוכר מספר המוסר שלו, פלא יועץ) שכותב:

“וראי ליראי ה' חושבי שמו (מלאכי ג' ט"ז) ללמד את אשתו ובנותיו סדר תפילות וברכות ושלא להקפיד על אשתו אם ממצטת במלאכת הבית ובכבודו משום כבוד המקום כדי להתפלל, כי במה נחשב הוא נגד כבוד הקב"ה? הוא והיא חייבים בכבוד המקום. ועל כן

⁴³ יש הבדלים פרקטיים רבים בין שתי האסכולות לתפילה בציבור של גברים. לדוגמא הרב ישראל פסח פיינהדנר, אבני ישפה על הלכות תפילה (ירושלים, 1993), פרק ו' סעי' י' (עמ' 77) סובר שביום תענית ציבור, אם אישה לא הייתה יכולה לצום בלי עזרת בעלה בבית באותו זמן של מנין המקום, הוא צריך לעזור לה ולהתפלל בנפרד. כמו שמסביר הרב פיינהדנר בהערה 16, “עדיף דבר של חובה שלה [לצום] מהידור של בעלה... ותפלה בציבור הוא הידור לעומת צום שהרי מקיימים מצות תפילה גם בלא ציבור”. (ספר זה מתורגם לאנגלית ומודפס מאת פלדהיים).

⁴⁴ זהו נושא הספר של זולטי, שנזכר לעיל.

⁴⁵ שבת קמח: וביצה ל. הובאו בשולחן ערוך, אורח חיים ס' תר"ח סעי' ב.

⁴⁶ תוספות על ברכות מה: ד"ה שאני. הוא בטור, אורח חיים ס' קצ"ג, וברמ"א, אורח חיים ס' קצ"ט סעי' ד'. המשנה ברורה, ס' קצ"ט סעי' ט"ו, מציע שפטור של שלוש נשים שאכלו יחדיו מעשיית זימון לעצמן (לפי שולחן ערוך, רוח חיים ס' קצ"ט סעי' ו') הוא מפני אי-ידיעה זאת.

⁴⁷ משנה ברורה ס' קצ"ג סעי' ה'.

⁴⁸ שלחן שלמה ס' תפ"ט סעי' ג'. הובא כמשנה ברורה ס' תפ"ט ס"ק ג'. הם מציינים את אי-ידיעה זו כסיבה שנשים לא תברכנה כשסופרות את העומר.

⁴⁹ הרב שלום שכנא טשרניק, משמרת שלום (וורשא, 1913) ס' מ"ח סעי' ב. מצוטט מהרכי מלובביץ, הרב מנחם מנדל שניאורסון זצ"ל, ספר המנהגים חב"ד, הערה 623. הם מציעים שאי-ידיעה זו הייתה סיבת המנהג - שהוא נגד כל המקורות הקדומים - שבנות ונשים לא מרליקות את נרות החנוכה שלהן.

לפוטרם בלא כלום א"א. וראוי לכל ירא שמים שילך אצל חכם שיסדר לו נוסח תפילה קצרה ויאמר עם אשתו בכל יום, או לפחות תאמר היא איזה נוסח בקשה בלעז, ככל היוצא מפיה ונרצה לה. והנשים אשר יודעות אישה רעותה תלמדנה. וכן לענין הברכות שאם לא יעשה כן הוא ישא את עוונה. הגזהר בזה ישא ברכה מאת ה'." ⁵⁰

אי-ידיעה מסבירה את הפער בין עמדת הרבנים שנשים חייבות בתפילה יומיומית ובין התנהגות הנשים במציאות. על סמך המשנה והגמרא (ברכות כ:), מכריעים רוב הפוסקים שנשים חייבות להתפלל באופן דומה לגברים – תפילת השמונה-עשרה הפורמלית – פעמיים או שלוש פעמים בכל יום. ⁵¹ אבל כנראה שרוב הנשים הדתיות במשך הדורות לא התפללו את השמונה עשרה בכל יום! ⁵² כיצד מיישבים סתירה הזו? מספר רבנים מציעים שחז"ל וודאי פטרו את הנשים המטפלות בילדיהן, ⁵³ אבל הסבר יותר מתקבל על הדעת הוא שלא התפללו את תפילת השמונה עשרה מפני שלא ידעו לקרוא. ⁵⁴ ובהתאם לכך, לשם מה נשים כאלו באות לבית הכנסת – לצפות בגברים? לדבר?

לאי-הכללה זו היו גם תוצאות נלוות, כפי שכותב הרב חיים ברובנדר:

גם בחינוכן וגם בביצוען, קיבלו הנשים תמיד מרחב הלכתי להחלטה עצמית. השאלה האם השתתפו בתפילה או לא, וכיצד השתתפו, הייתה בדרך כלל נשאת לשיקול דעתן. זמני התפילה וסדר הדברים בבית הכנסת לא היו חשובים כל כך, ולכן הנשים יכלו לנסות ולהחליט בעצמן מה יחסן לתפילה פורמלית. הן יכלו, ביחידות, להוסיף ולהשמיט, היו יכולות להדגיש כפי צורך עצמן, והיו יכולות לחפש רגעים שקטים, בהם לחקור את מחויבות עצמן. ⁵⁵

⁵⁰ הרב אליעזר פאפו, חסד לאלפים ס' ק"ו. אנחנו מכירים מישהי שגדלה בבית דתי ורבני בהונגריה לפני השואה, ואף על פי כן לא לימדו אותה ברכות.

⁵¹ הרב דוד אוירבך, הליכות ביתה (ירושלים, 1983), עמ' 38-35, מביא את כל הדעות, עיין גם הרב ווייס, עמ' 22-13, והרב מנחם מ. כשרן, "האם נשים חייבות להתפלל בכל יום", ג'ורנל אוב הלכה אנד קונטמפוררי טוסייט, ב (סתיו 1981), עמ' 86-106 (אנגלית). הסיבה שיש הפוסקים את הנשים מתפילת מעריב היא שבתחילה הייתה דבר של בחירה, אבל הגברים קיבלו אותה על עצמם; השאלה היא האם גם הנשים קיבלו אותה על עצמן או לא.

⁵² יש לרב אוירבך, עמ' 39-38, דיון בנושא איך לדון לכף זכות נשים שלא מתפללות. המגן אברהם ס' ק"ו סע' ב' מציע שנשים אלו היו סומכות על הרמב"ם. אבל הרב אוירבך, עמ' 37-35, מצדין שמפרשי הרמב"ם מסכימים שהוא לא מתיר.

⁵³ הרב משה שטרנבוך (מצוטט ברב אוירבך שם) מפרט בכמה מקומות: מועדים וזמנים ח"א ס' ט; תשובות והנהגות ח"א ס' ע"ד וח"ג ס' ל"ו; הלכות הגר"א ומנהגיו עמ' 108.

⁵⁴ השווה הרב משה פיינשטיין, מצוטט בספר כה תאמר לבית יעקב, עמ' 29, שהעובדה שהרבה נשים לא ידעו קרוא וכתוב ולא הוכרחו ע"י הרבנים ללמוד קריאה, היא הוכחה שסמכו על הפוסקים שלא חייבו את הנשים להתפלל תפילת שחרית ומנחה (על אף שהתפללו תחינות). הובא בספרו של הרב דניאל יהודה ניושטרט, הדיון ההלכתי השבועי, מהדורה שניה (ירושלים: פלדהיים, 1998), כרך א', עמ' 117 (אנגלית).

⁵⁵ הרב חיים ברובנדר, קונטרס לא-מורפס, 1994 (אנגלית). השווה תמר פרנקיאל, קול שרה: רוחניות של נשים ויהדות מסורתית (הרפר סן פרנסיסקו, 1990), עמ' 98 (אנגלית): "בעצם, יש לנשים הרבה יותר

למשל, מסורת עשירה של תחינות – תפילות של תחנונים בלעז, בשביל (וגם לרוב מאת) נשים – נמשכה מאות בשנים,⁵⁶ וגססה רק במאה הזו עם הענקת חינוך המוני לנשים, שעכשיו אמורות להתפלל את התפילות הסטנדרטיות מהסידור. כיום שנשים הן יודעות קרוא וכתוב, אי-ידיעה אינה מהווה עוד תירוץ יותר.

4. פטור

הסיבה העיקרית השניה לכך שבמשך הדורות – וגם כיום – נשים לא באו לבית הכנסת לעיתים קרובות, היא העובדה הפשוטה שנשים פטורות מתפילה בציבור (ואינן נספרות במנין עשרת המשתתפים). שני מקורות תלמודיים ישנם לפטור זה. תוך כדי ניתוח הפסוק – שהוא המקור לדברים שבקדושה (כמו קדושה וקדיש) – "ונקדשתי בתוך בני ישראל" (ויקרא כב:לב), התלמוד הבבלי⁵⁷ משווה אותו עם הפסוק "היבדלו מתוך העדה הזאת" (במדבר טז:כא), והתלמוד הירושלמי⁵⁸ מדמה אותו ל"ריבואו בני ישראל לשכר בתוך הבאים" (בראשית מב:ה). בשני המקרים, הפסוקים מכוונים לעשרה גברים – בני יעקב או המרגלים.⁵⁹

אין מקור מסורתי שמפקפק בהלכה של פטור נשים מתפילה בציבור כמו שאר מצוות עשה שהזמן גרמן. אבל אפשר שיש השלכות גדולות כתוצאה מסיבת פטורן. התלמוד אינו מספק הסבר לכך, אולם במשך הדורות, ניתנו מספר גישות.⁶⁰ הנה שלוש מהן:

גמישות, בתוך מסגרת ההלכה, להגדיר את סוג התפילה שמתאים יותר להן, פשוט מפני שלא חייבות להתפלל את התפילות הקבועות ולא בזמנים הקבועים.

⁵⁶ שולמית ז. ברגר, "תחינות: סקירה קצרה של תפילות נשים", בגרוסמן והאוט, עמ' 79-83 (אנגלית). רבקה האוט "קבוצות תפילה של נשים ובית הכנסת האורתודוקסי", בגרוסמן והאוט, עמ' 139 (אנגלית) מתאבלת על היעלמות התחינות. הסידור הסטנדרטי "כולל את התפילות שיש להן אזכורים מעטים של נשים, תפילות שאף פעם לא מזכירות את האמהות, ותפילות שנכתבות בלשון זכר – תפילות נכתבות על ידי גברים, בשביל גברים, ומפנות אל אלקים 'גברי'. נשים כנות זמנינו איבדו את עושר העבר. כלי להחליף אותן, שולטת ריקנות".

⁵⁷ ברכות כא: ומגילה כג:.

⁵⁸ ירושלמי ברכות פרק ז' הלכה ג'.

⁵⁹ המאירי על ברכות כא: מציע פסוק שלישי, "במקהלות ברכו אלוקים" (תהלים ס"ח:כ"ז). אולי זה לא מתייחס לנושא של נשים. הרב וולטר אורנשטיין, מכתבים לבתי: אבא כותב על תורה והאישה היהודית (נורתבייל, ניו ג'רזי: גייסון ארונסון, 1995), עמ' 50-51 (אנגלית) מציג את הפסוקים מברכות כא: ככל ההסבר לפטור. "צריך להיות כל כך ברור עכשיו, בתי, שמה שאחראי לאי-הכללת נשים במניין הוא לא דעה קדומה ולא שוביניזם גברי אלא תהליך ההלכה". אפשר שעמדה זו הייתה גם כן עמדת חז"ל – הפטור הוא מונח טכני ואינו סיבה כשלעצמה.

⁶⁰ יש לרב אוירבך, שם, פתח הבית, עמ' 44-48, את אוסף הסיבות המקיף ביותר. צריכה להיות עבודה רבה יותר בנושא הזה; תקוותי לכתוב עליו מאמר.

a. המשפחה קודמת לכל

הגישה הפופולרית ביותר, שהרבה נשים וגברים הניחו וממשיכים להניח, היא שהקדוש ברוך הוא לא רוצה להטריח נשים במצוות נוספות, ובמיוחד לא מצוות שהיו דורשות מהן לעזוב את הבית, כי הן כבר ממילא טרודות⁶¹ דיין במשימות חשובות של טיפול בילדים והנהלת הבית.⁶² כפי שמפרש הרב שאול ברמן, לשעבר רב בית הכנסת לינקולין סקוויר בניו יורק, שהפטור הוא:

כלי שהשתמשה בו התורה להשיג מטרה חברתית מסוימת, והיא להבטיח שאף חיוב הלכתי לא יפריע בבחירה מאת נשים יהודיות של תפקיד שהיה מרוכז כמעט בלעדית בבית. אבל, חיוני להדגיש שאפילו עם הפטורים האלו, תפקיד של אישה-אימא-עקרת בית הוא לא התפקיד המחויב או הכלעדי-נכון, על אף שברור שהוא התפקיד המועדף ואם-כן המוגן.⁶³

ווריאציה על גישה זו מציעה הסבר לטובת הילדים, כדי שאמם לא תעזוב אותם שלוש פעמים ביום:

נשים יהודיות פטורות מעשיית מצוות מסוימות כי יעודן העיקרי הוא לפתח חוש של בטחון, אמון ורווחה בילדיהן. אם אמהות נעלמות לתפילה בבית הכנסת שלוש פעמים ביום, או מזניחות את ילדיהן כדי לקיים מצוות, הילדים היו לומדים שתמיד יש משהו חשוב יותר מהם. למרות שבסופו של דבר אנחנו חייבים ללמוד שהיקום לא מסתובב סביבנו, ילדים קטנים מוכרחים להרגיש שהעולם קיים רק להנאתם וסיפוקם. זה מגביר את ההערכה העצמית שלהם ואת חוש הביטחון שלהם.⁶⁴

אם נקבל את הגישה הראשונה הזאת, נשאלת השאלה: מה עם מתבגרות, רווקות או נשים נשואות, גרושות ואלמנות כלי ילדים קטנים – בקיצור, רוב הנשים היום? כיוון שלא דיברו החכמים ביוצאות מן הכלל, כנראה שהבינו את הפטור כלא-פלוג אפילו כשהסיבה לא

⁶¹ רעיון האבודרהם, שאישה משועבדת לבעלה, לא מתאים למקורות המסורתיים; עיין הרב אורבך, עמ' 48, והרב פיינשטיין, גם שם אורח חיים ח"א ס' קנ"ח ד"ה והנה, וגם בדברות משה על קידושין ח"א ס' י"ג, אות ב' ד"ה והר"ן. כתוצאה, הטיעון התקיף של הרב אורבך (פרק ו' סע' י"ג, עמ' 49) שאסורה אישה לבוא לבית הכנסת אם בעלה מסרב להרשות לה, לא מובן לי.

⁶² בקשר לילדים, עיין הרב פיינשטיין, שם אורח חיים ח"ד ס' מ"ט ד"ה והנה. בקשר לעבודת הבית, עיין פירוש של רבינו מנוח (בן דורו של המאירי) על הרמב"ם, פרק ד' מהלכות חמץ ומצה הל' ח'. השווה את הרב גדליה פעלדר, פרי ישרון על תניא רבתי (ניו יורק 1977), ח"א, עמ' 369-368, שמשביר את הפטור בהצעה שחברי הציבור חייבים להיות מסורים לגמרי לציבור, בלי שום תחומי אחריות אחרים.

⁶³ הרב שאול י. ברמן, "סטטוס נשים ביהדות הלכתית", טרדישן, סתיו 1973, עמ' 17 (אנגלית).

⁶⁴ ד"ר ליסה אייקין, להיות אישה יהודיה (נורתבייל, ניו ג'רזי: גייסון ארונסון, 1992), עמ' 229 (אנגלית). השווה המכתב של לילי כהן למומנט, אוגוסט 1989, עמ' 5 (אנגלית): "לטיפוח, שהוא המצווה הנשית הכי מסורתית, צריך זמן וסבלנות. קשה מספיק לילד בן שנתיים שאבא חייב ללכת לבית הכנסת – האם אימא חייבת גם כן?"

שייכת.⁶⁵ אולם אפשר שלמרות שלא ניתן ליצור חיוב טכני חדש, צריכים לעודד רבות את הנשים האלו לבוא לבית הכנסת אפילו במשך השבוע, כל עוד שאין בזה לא טרחה יתירה ולא קונפליקט שאין להולמו עם חיובים אחרים.⁶⁶ מצד אחר, אפשר להשיב שלא צריכים לעודד את הרווקות לבוא לבית הכנסת בכל יום, כי אם הן מתרגלות לכך, אולי ימצאו שקשה לוותר על ההרגל כדי לטפל בילדיהן לאחר מכן. יש מספיק קונפליקטים בחייהן של נשים יהודיות דתיות היום, למה להוסיף עוד אחר?⁶⁷

b. פרטיות

הניסיונות האחרים להסביר את פטור הנשים מתפילה בציבור מגיחים שההסבר לא קשור לפטורן ממצוות עשה שהזמן גרמא. אחרי הכל, יש הבדל גדול: נשים שכוחרות לקיים מצוות עשה שהזמן גרמא, בדרך כלל מקיימות את המצווה כאותו אופן של גברים; אבל נשים שמתפללות בבית הכנסת ומקיימות את המצוות של ענייה לדברים שבקדושה ושל הצטרפות לתפילה בציבור (וזאת אומרת, התחלה השמונה עשרה עם הציבור) עדיין לא נספרות כחלק ממנין עשרה,⁶⁸ שכן מנין חייב להיות קבוצת גברים. ההשלכה המפתיעה של אי-הכללה זו היא שנוכחות נשים בבית הכנסת היא לא רק לא-הכרחית, אלא אפשר שהיא אפילו מחבלת במטרה, כלהלן.⁶⁹

⁶⁵ הרב פעולר, שם.

⁶⁶ הרב ישראל גוסטמן, קונטרסי שיעורים על קידושין, ס' י"ט, עמ' 256 אומר את זה בקשר למצוות עשה שהזמן גרמא. במקום להסתכל על פטור הנשים באופן המקובל, כהיתר (החיוב מסולק לגמרי), השיטה המחמירה הזאת מסתכלת עליו כדחייה (החיוב נדחה הצדה באופן זמני). האופן השני הוא אותו אופן שבה רואה ההלכה את חילול השבת בשביל פיקוח נפש. הרב אהרון רקפת-רותקוף, "נשים ולימוד תורה", ניב המדרשיה, 1978-1979, עמ' 60 [אנגלית, והודפס שוב בספר רקפות אהרון (ירושלים: שבות, 1997), כרך א', עמ' 234] נוקט בשיטה דומה אחרי שמצטט את תיאורית הרב שמשון רפאל הירש (על ויקרא כג: מג, התרגום מאנגלית שלי, כי המתרגם לעברית המודפסת שינה דברים מהמקור) שפטור נשים הוא מפני שתורת ה' לא מצאה את הצורך לתת לנשים לא את התוכרות המדרכנות החוזרות ונשנות להישאר נכונה לייעודן, ולא אזהרות נגד חולשות בחיים העסקיים שלהן, הרב רקפת מעיר ש"בעולם המודרני גם נשים נכנסות לחיים העסקיים והמקצועיים, שלא כמו הנורמה בתקופת הרב הירש. ללא ספק הן צריכות את ההדרכה וההשראה שטבועות בלימוד תורה. צריכות להיות מעודדות לרדוף את המצווה הזו ולא להיות לא-מוכנות מבחינה רוחנית לעולם החילוני." השווה ד"ר אייקין, עמ' 36.

⁶⁷ אני מודה לאשתי, יוכבד אנגלברג כהן, על נקודה זו. אפילו על פי התנגדות זו, אולי נשים שילדיהן כבר יצאו מהבית צריכות לבוא. השווה יהודית שילת, "הכצעקתה?", הצופה, 11 אוגוסט 1998: "אפשר ללמוד הרבה ממראה עזרת הנשים בקהילות חרדיות מסוימות כשכתב בכוכר: עזרת נשים מלאה עד אפס מקום בנשים בגיל הביניים, כאשר העומס של גידול הילדים פוחת – שתפילתן זכה ורצינית [בלי הפרעות]."

⁶⁸ הגישה למעלה, והסברים אחרים טכניים לסיבה לפטור הנשים, יכולים להצדיק את אי-ההתאמה הזו עם הכלל שרק מי שחייב בתפילת הציבור יכול להימנות בו. עיין ברב דוד פלדמן, "תפקיד האישה והלכה", קונטרסטיב ג'ורדאום, קיץ 1972 (26:4), עמ' 29-39 (אנגלית). אולם עיין ברב יהודה דוד בליך, בעיות הלכתיות בנות זמננו (הובוקן: כתב, 1977), כרך א', עמ' 81-82 (אנגלית).

⁶⁹ הרב מילר, שם.

גישה אחת יכולה להסתכם בכיטוי הנזכר לעיל בקונטקסט אחר: כל כבודה⁷⁰ הרב משה מייזלמן, ראש ישיבת תורת משה, מציין שהפסוק מופיע בשני הקשרים בספרות חז"ל – "ראשון, הוא נבחן כהצהרת מהות הפרטיות של תפקיד האישה, ושני, כשכח למהות הפרטית של החוויה הדתית בדרך כלל".⁷¹ כנראה שהתורה רוצה מכל יהודי, גבר ואישה, לחיות חיי צניעות - חיים שקטים ופרטיים.⁷² למרות שיש מספר מצוות (מוזכרות לעיל) שדורשות צירוף ליחידה הלכתית, אלו הן יוצאות מהכלל ולא הכלל; וזו הסיבה שצמצמה אותן התורה למין אחד,⁷³ כדי להדגיש את האופי הלא-אידיאלי שלהן.⁷⁴

c. אינדיבידואליזם

אפשרות אחרת היא שבעיית תפילה קבוצתית היא לא בעיקר מהותה הפומבית אלא האנטי-אינדיבידואליזם שלה. הספרות הרבנית כוללת הרבה אזכורים של חשיבות האינדיבידואל.⁷⁵ עם זאת, אומר התלמוד, "אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת!"⁷⁶ כפי שהרב מייזלמן מציג בעוצמה רבה כל כך:

בתלמוד כתוב שהקב"ה מבטיח שהוא תמיד ישמע לתפילת מנין, אבל כשמישהו מתפלל בנפרד, ללא מנין, הוא מתקרב לקב"ה בזכות עצמו. אולי הוא ישמע ואולי לא... מי שבחר

⁷⁰ הרב שלמה זלמן אוירבך, מצוטט ברב דוד אוירבך, שם, פתח הבית, עמ' 70 ד"ה והלום. נדמה לי שזה תואם את הדעה המפתיעה של הרב שלמה זלמן אוירבך, מצוטט ברב פינהנדר, פרק ט"ז סע' ו' והערה 13 (עמ' 202-203) שאישה לא תסמוך על שום קולות כדי לקיים את מצוות תפילה בציבור, כי תפילה בציבור לא שייכת לנשים. הרב שמואל הלוי וזונר מתנגד לזה; עיין למטה, הערה⁸⁸.
⁷¹ הרב משה מייזלמן, אישה יהודיה בהלכה יהודית (הובוקן: כתב, 1978), עמ' 14. עיין שם, עמ' 11-15, והרב הרשל (צבי) שכטר, ארץ הצבי (ניו יורק: ישיבה יוניברסיטי, 1992), עמ' 99-96 (אנגלית).

⁷² הרב אברהם פסין, רב במונסי, מצוטט ברב שכטר, עמ' 96.

⁷³ הרב שכטר, עמ' 97-98. הוא משתמש בחיאוריה זו להסביר למה זימון נשים הוא רק בחירה ולא חיוב – מפני שצירופן לא יכול ליצור את היחידה הפומבית של שלושה גברים שמחייבת זימון.

⁷⁴ זה נובע מגישת הרב שכטר. הרב מייזלמן (עמ' 136-135) מנסח את זה באופן יותר שווינוני: "ציבורי ופרטי הם לא קטגוריות בלעדיות אלא מציגות נקודות שונות של אחריות עיקרית והדגשה ראשונה. באשה תפקיד אחד מודגש, בגבר התפקיד האחר, אבל שניהם נמצאים בכל יחיד... אישה חייבת לפתח את הצדדים הפנימיים והאישיים של תפילה. זה שונה מחיוב גבר, שהוא חייב לפתח בו זמנית גם את הצדדים הציבוריים וגם את הצדדים הפרטיים של תפילה."

⁷⁵ ייתכן והמשנה המפורסמת ביותר היא זו (סנהדרין פרק ד' משנה ה', ול"ו) המכריזה: "לפיכך נברא אדם יחיד, ללמדך שכל המאבד נפש אחת (מישראל), מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא. וכל המקיים נפש אחת (מישראל) מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא... לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר: בשבילי נברא העולם." עיין גם מאמר של פרופסור יהודה (ליאו) לוי, "באינדיבידואליות בתורה", בספרו מול אתגרי התקופה, מהדורה שנייה (ירושלים: עולם הספר התורני, 1995), עמ' 246-249. הרב משה אביגדור עמיאל (1882-1945), הרב הראשי לשעבר של תל אביב, הקריש כמעט ספר שלם לנושא, בשם הצדק הסוציאלי והצדק המשפטי והמוסרי שלנו, שמודפס מחדש יחד עם תרגום לאנגלית (ירושלים: ספריית הרב עמיאל, 1992).

⁷⁶ ברכות ו. כמו שמעיר הרב עקיבא אייגר בגיליון הש"ס שלו, תוספות על עבודה זרה (ד"ה כיוון) יש להם נוסח שאפילו יותר בפירוש: "אין תפילתו של אדם נשמעת אלא עם הציבור."

לא להתפלל עם מנין מצהיר שלא אכפת לו אם הקב"ה שומע או לא שומע את התפילה שלו.⁷⁷ מיותר לציין שאדם כזה החטיא את עיקר התפילה, וכמובן שאין לו מוטיבציה של כוונה דתית נכונה. אם היו מתייחסים לתפילה ברצינות, האפקטיביות שלה הייתה גדולה ככל האפשר.⁷⁸

במילים אחרות, לתפילה אפקטיבית, האדם האינדיבידואלי הוא חסר יכולת; אם אכפת לו, הוא חייב לוותר על העצמיות שלו ולהתמוג עם אחרים על מנת ליצור ציבור.⁷⁹ למה, אפוא, חייבים גברים, ולא נשים, ליצור מנין? הרכ ג'פרי כהן, רב בית הכנסת של סטנפורד, לונדון, מציע תיאוריה שהתורה מתייחסת לפסיכולוגיה חברתית:

גברים מוכנים יותר להיות מאורגנים במסגרת ממושמת, ללבוש מדים, להתלבש באופן זהה לחבר, לוותר על העצמיות שלהם, ולהיות חבר צוות. נשים הן בני אדם יותר פרטיים; הן פועלות זו על זו הכי טוב כמצב אחת לאחת. עשרה גברים הופכים לקהילה, למניין. עשר נשים, מצד שני, נשארות קבוצה של מובדלות, כל אחת עם הרצון והאישיות העצמית שלה.⁸⁰ מכאן, שעל הגברים הוטלה האחריות ליצור לעצמם קהילות קטנות בשביל תפילה יומיומית; ונשים, שלהן הדבר הוא לא כל כך טבעי, נפטרו.⁸¹

אשתי, יוכבד אנגלברג כהן, רואה בהפוך כהסבר חליפי. גברים, עם בעיות האגו הידועות שלהם ועם צורכם התמידי להיות צעד אחד קדימה, מוצאים שקשה להם להיות חברי צוות.

⁷⁷ על אף שהרב מייזלמן, כחלק מפולמוסו (נגד קבוצות תפילה של נשים), מוסיף את המילים של מין נקבה (לה, שלה), אני השמטתי אותם כי ההוספה היא מוטעית. (השווה את הרב אהרון סלוביציץ, מצוטט בפרימר ופרימר, הערה 85). להפך, ההעדר מהספרות הרבנית של בקשות לנשים לבוא לבית הכנסת – וגם, אפשר לומר, עצם הפטור של נשים מחיוב תפילה בציבור – מוכיחים שתפילת נשים לא צריכה את הציבור כדי להתקבל. הרבנים שמדברים בערך החיובי של תפילת נשים בציבור (עיין הרב ווזנר למטה, הערה 88) מתייחסים אליה כזכות נוספת, ולא כיסוד. בניגוד לדעת הרב מייזלמן פה, השווה את מאמרו הקודם "הלכה יהודית מבטאת את האמונה היהודית", שמע, מרץ 22, 1974, עמ' 77 (אנגלית), שבו מעיר, "או לא-מעשי או אכזרי לחייב את כל הנשים להשתתף באופן יומיומי בתפילה ציבורית".

⁷⁸ הרב משה מייזלמן, "הרב, פמיניזם ומדיניות ציבורית: סקירה מארם מכפנים", טרדישן, סתיו 1998 (33: 1), עמ' 20 (אנגלית).

⁷⁹ הרב מילר, עמ' 174, והרב ג'פרי כהן, ברוך אתה: מדרין מקיף לתפילה יהודית (נורתבייל, ניו גרזי: גייטון ארונסון, 1993), עמ' 130 (אנגלית).

⁸⁰ השווה קטע זה ממרגרט אטווד, סיפור השפחה (טורונטו: סיל, 1985): נשים לא יכולות לחבר, הוא אמר פעם בצחוק. כששאלתי אותו למה התכוון, הוא אמר, "אחד ואחד ואחד ואחד לא מתחברים לארבע". "ולמה הם כן מתחברים?" אני שאלתי, וציפיתי לחמש או שלוש. "רק אחד ואחד ואחד ואחד" הוא אמר (עמ' 174).

מה שאמר המפקד הוא אמת. אחד ואחד ואחד ואחד לא שווים ארבע. כל אחד נשאר יחיד, אין דרך לחבר אותם יחד. הם לא יכולים להחליף אחד לשני. אחד לא יכול לבוא במקום השני. לא ניק ללוק ולא לוק לניק. (עמ' 180-179, אנגלית).

⁸¹ הרב כהן, שם. בניגוד לזה, הרב שכטר (עמ' 99) מסתכל בהבדל לא כהשתקפות של המינים במציאות, אלא כמרשם של איך הם צריכים להיות.

נשים, מצד שני, נוטות ליצור קהילות שלא במודע. מגין, אפוא, הוא ניסיון לחנך את הגברים להתחברות - התחברות שיש לנשים באופן טבעי ועל כן לא זקוקות לחינוך הזה. מצד אחר, הרב מרדכי טנדלר, רב העיר ניו המפסטד, ניו יורק, טוען שפטור נשים הוא בעצם מפני שחיוב גברים הוא עונש! הוא מצביע על כך שמקור התלמוד הבבלי למניין, הפסוק "הכדלו מתוך העדה הזאת" (עייין לעיל), מתייחס לעשרת המרגלים הגברים שחטאם גרם להקב"ה למנוע כניסתם של בני ישראל לארץ ישראל כמשך ארבעים שנה. ד"ר ליסה אייקין מסבירה את המשתמע מזה (מצוטטת להלן באריכות בגלל הגישה החדשנית המובעת בדבריה):

תקרת זו הכיאה את משה (או מנהיג מאוחר יותר) ובית דינו להבין שגברים יהודים כנראה היו חסרים ביכולתם לעבוד את הקב"ה, על סמך מה שעשו בשעות כשהתכנסו לקבוצה. כדי לתקן זאת, רצו המנהיגים היהודיים שגברים יקבלו הכשר להתכנס לקבוצה רק לתועלות קדושות. הדבר ידרוש את אותו מספר מינימלי של גברים שלפני כן התכנסו לעשות רשעות. כדי לקבל אחריות על התקהלות גברים, נאסרו מלהתפלל אילו תפילות בלי קבוצה. אפשר שהיוזמה הייתה גם כדי להדגיש את ההשפלה ואי-השלמות הגברית. הם כבר לא היו יכולים בנפרד להתקשר נכון עם הקב"ה. רק בהתכנסות יחד, בעוצמת הקבוצה, יהיו ראויים שהקב"ה יצטרף אליהם.

אולם, אמרו המנהיג היהודי ובית דינו לנשים, "אתן לא חטאתן. אף פעם לא התכנסתן לקבוצה לעשות רשעות, ועל כן אין לנו סיבה לגזור עליכן שתתכנסנה לעשות טוב". בטבע האישה לא קיים חסרון ביכולתה לתקשר עם הקב"ה ללא עזרת אחרים.

נשים אלו לא חטאו כי כל אחת בנפרד החליטה שלא להיות מושפעת מדעת קהל. הן לא היו צריכות להתכנס ברבים כדי ליצור קונצנזוס קבוצתי שלא להסכים עם הגברים. הן הצילו את עצמן בהחלטתן האינדיבידואלית לעזוב את חבורת הפושעים ולשוב לביתן. על כן הגזירה שמחייבת את הגברים להצטרף למניין כדי להתפלל מעולם לא חלה עליהן.

כמשך מאות השנים, נשכחה הסיבה הבסיסית לגזרה זו, ובני אדם החלו לבדות מלבם כל מיני סיבות למה נשים לא מחויבות להתפלל ברבים, כמו נימוק כזה האומר שעיקר חיוב האישה הוא לביתה. ובאמת, נשים אף פעם לא חויבו להתפלל במניין. הן החזיקו בסטוס המקורי של היתר להתפלל לבד, כמו שעשו אבותינו ואמותינו, כשיחידים בעלי חשיבות גדולה יכלו להתפלל בנפרד להקב"ה.

התלמוד (משנה סנהדרין ד:ה) מביע את הרעיון הזה באומרו שכל בני אדם נבראו מאינדיבידואל אחד, וזאת כדי להדגיש שחשיבות כל אחד ואחד מאיתנו היא כמו עולם מלא לעצמו או לעצמה. יש לאישה קדושה וטהרה רבים כל כך שהיא לא צריכה להתפלל

במנין. על כן מגוחך שאישה תרצה להימנות בו. הגברים חויבו בכך כיון שהם זקוקים לעשרה כדי לתקן את מגרעתם המקורית.⁸²

מבלי להתחשב בווריאציה של הגישה שמנין לנשים מחבל בתוצאה, הרב ישראל מילר, רב קהילת פועלי צדק בפיטסבורג, מפרט את מה שמשמע מכך:

חלק מתפקיד הגבר היהודי הוא ליצור יחידות חברתיות יהודיות, לוותר על חלק מעצמאותו כדי ליצור הזמן המודרך ע"י התורה: בית דין, מנין, קהילה. מאחר ונשים לא נכללו במצוות האלו, אנו יכולים להסיק שחלק מתפקיד האישה היהודית הוא לא לוותר על אישיותה האינדיבידואלית כדי ליצור את ההמון. זה לא מונע ממנה מלהצטרף לארגוני התנדבות, אבל ברור שרוחניותה, שלימותה המיוחדת של נשמתה והעולם, לא אמורה להיות מושגת באמצעות כפיפת זהותה כלפי הקבוצה.⁸³

לסיכום, אלו הם כמה הסברים לפטור נשים מתפילה המונית. פטור זה הינו הסיבה העיקרית השניה למה במשך דורות נשים לא הגיעו לבית הכנסת, וגם - תלוי בהסבר - כנראה הסיבה היחידה שנשים עדיין יכולות למצוא בה משמעות.

ד. סיבות שנשים באות לבית הכנסת

לאחר דיון בסיבות שנשים לא באו לבית הכנסת, השאלה העולה היא: מה הן הסיבות שהן אכן כן צריכות לבוא? הדיון בחלק זה יהיה יחסית קצר כיון שהוא ברור למדי.

1. מצוות עם מנין

אף על פי שנשים לא מחויבות מעיקר הדין להתפלל עם מנין, בהחלט ראוי להן לעשות כן – לפנים משורת הדין. ספרות ההלכה מלאה בדוגמאות לחשיבות עניית דברים שבקדושה כמו קדיש, קדושה וברכו, וגם בחשיבות קיום תפילה בציבור.⁸⁴ זכויות אלו מגיעות גם לנשים כמו לגברים. אפילו ד"ר אייקין, שהסבירה לעיל למה נשים לא צריכות להתפלל במניין, מסכימה ש"כיוון שרוב בני אדם מוצאים שקשה להתפלל בכנות ובכוונה, לטובת [הנשים] להתפלל בפורום שבו אנו מובטחות שתפילותינו הלא ראויות יהיו לפחות לקוחות בחשבון".⁸⁵ הגמרא מפיקה ממקרה של אישה שיש שכר פסיעות למי שהולך לבית הכנסת.⁶ מקרה אחר מסופר במדרש, על אישה זקנה שזקנתה באה לה מנוכחותה בבית הכנסת כל

⁸² ד"ר אייקין, עמ' 99-98.

⁸³ הרב מילר, עמ' 175-174.

⁸⁴ למשל, עיין הרב יצחק יעקב פוקס, התפילה בציבור (ירושלים, 1978), עמ' 44-38 ו-249-237.

⁸⁵ ד"ר אייקין, עמ' 99. הרב פאפו, שם, ממליץ באופן ספציפי שנשים תבואנה לעזרת נשים כדי לקיים את התפילה בציבור.

בוקר.⁸⁶ ואכן פוסק אחד בזמנינו מסיק שהתועלת הרוחנית של תפילת שמונה עשרה עם הציבור היא כל כך גדולה, עד שמתירה לנשים לדלג על פסוקי דזמרה כדי לעשות כן.⁸⁷

2. ברוב עם

הובא לעיל הפסוק שהדרת בת המלך בפנים. אולם יש פסוק אחר שנשמע הפוך – "ברוב עם הדרת מלך" (משלי יד: כח). התלמוד משתמש בפסוק זה במספר מקומות להעדיף עשיית מצוות בציבור הכי גדול שיש.⁸⁸ האם זה שייך לנשים? המקורות הקדומים לא מתייחסים לשאלה זו.⁸⁹ אבל לפחות שני רבנים בדורנו – הרב הרשל (צבי) שכטר, ראש הכולל בישיבה יוניברסיטי, והרב יהושע מנחם אהרנברג, רב כתל אביב, מניחים שכרוך עם כולל שנשים צריכות להתפלל במקום שבו יש יותר נשים.⁹⁰ הרב אהרנברג אפילו מרחיק לכת להגיד שאף על פי שבדרך כלל אסור לעשות שינויים בבניין בית כנסת, מותר להוסיף עזרת נשים כי נוכחות מוגדלת של נשים תקיים את "ברוב עם" אפילו לגברים, ולכן שינוי זה נחשב לתיקון של תפילות גברים גם כן.⁹¹

3. קירוב

סיבה נוספת לעודד נשים לבוא לבית הכנסת היא קירוב לכבות, השייך בשני אופנים. הראשון, המחנכת האמריקאית המפורסמת אסתר קראוס מציינת: בעוד שלסבתותינו, התפילה הייתה לרוב חוויה פרטית ואינדיבידואלית, מלאה במשמעות אישית ובמיידידות, היום תפילה בציבור היא הזירה הכולטת יותר של תפילה, אפילו לנשים. בית הכנסת, ולא הבית, הוא המקום שבדרך כלל נקשר עם תפילה לכל היהודים.⁹² בהתאם

⁸⁶ ילקוט שמעוני, עקב ס' תתע"א. הרב אורבך, עמ' 49-48, מציין את שני הסיפורים האלו כהוכחה שנכון לאישה לבוא לבית הכנסת. מעניין שהרב משה סופר, שו"ת חתם סופר, ח"ב (יורה דעה) ס' שכ"ב ד"ה אבל, טוען שנוכחות אישה בבית הכנסת היא זכות לא רק לה אלא גם לבעלה.

⁸⁷ הרב שמואל הלוי וזנר, מצוטט ברב פיינהנדר, פרק ט"ז.

⁸⁸ עיין אנציקלופדיה תלמודית, ד"ה ברוב עם.

⁸⁹ הרב אורבך, שם, פתח הבית ס' ר"ה (עמ' 71-70) מנסה לדייק את התשובה ממקורות בעניין קריאת המגילה, אבל הוא לא מגיע למסקנה.

⁹⁰ הרב שכטר, בעקבי הצאן (ירושלים 1997), עמ' 24-23. הרב יהושע מנחם אהרנברג, שו"ת דבר יהושע ח"א ס' צ"ו ד"ה והנה.

⁹¹ שם ד"ה מעתה. מעניין שהוא גם מזכיר (ד"ה ואמת) דעת יחיד (הרבי מבעלז בשם איוו שיטה קדומה) שעזרת נשים יש לה יותר קדושה מעזרת גברים!

⁹² אסתר קראוס, "לחנך את האישה היהודיה של המאה העשרים ואחד: הצעה צנועה", תן דעת, ד: ד (אביב 1989), עמ' 14 (אנגלית). היא מצטטת את דינה וינר ש"כל בתי הספר – יסודית ותיכונית, מעורבות וחד-מינית – צריכות לרכוש בית כנסת אמיתי בשטח, כשם שצריכות ספריה, מעבדה מדעית והיום מעבדת מחשבים."

לכך, ולמרות החיוב היומיומי של נשים להתפלל, יש נשים המתפללות אך ורק כשהן כאות לבית הכנסת. דבר זה בעצמו הוא סיבה לבוא לבית הכנסת בתדירות גבוהה ככל האפשר. יש צורך להתחשב בדבריו של הרב יוסף שאול נתנון המגינים על נוכחות נשים בבית הכנסת:

בית הכנסת של נשים [עזרה] מקרי גם כן קדושה. מכיוון שנשים חייבות בתפלה כמבואר סי' ק"ו [בשולחן ערוך, אורח חיים]... לגרוע מעט מבית המדרש לעשות מקום לתפילת נשים, איני רואה שום איסור בזה. ואדרבה לדעתי הוא מצווה גדולה, משום שענינו הרואות שבבית הכנסת בימות החורף א"א להתפלל כלל מפני הצינה, וא"כ כמעט אשר לא יתפללו נשים כלל אף בשבתות, וכמעט נשתכח תפלת נשים, כי הנשים רכות וענוגות א"א להם לעמוד בקור. וראוי ונכון לעשות להם להיכנס לבית כנסת שיהיה להם חם, או שהתנור יכניס גם להם חימום כדי שיוכלו להתפלל.

בעוה"ר נתפרץ העם מאד והאנשים מזלזלים בתפילה. ואם אין נשים מחזיקות צרכי בית הכנסת ובית המדרש, לא יהי' נרות וכל צרכי בית הכנסת. וכבר אמרו בזכות נשים צדקניות שבדור נגאלו (סוטה יא:). א"כ מן הראוי והנכון שנעשה להם מקום להתפלל. ומה גם שישגיחו על הילדים שלהם, שבעוה"ר יוצאים לתרבות רעה, והם ילמדו להם שיתפללו. וכבר צווה הקב"ה למשה שיקבל מראות הצובאות (תנחומא, פקודי ט) ולא בזה ולא שקץ אותם וכפרט שכבר עשו ומ"ש מעלתו מאויר... שבאמת עזרת נשים יש לו ג"כ קדושה, והרי במקדש ה' עזרת נשים.⁹³

כמו כן, בשנת 1946, הרב הראשי האשכנזי לישראל, הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג כתב: שידוע שרוב הנשים אינן נזהרות בתפילה (עיי' מגן אברהם סי' ק"ו ס"ק ב), ורק כשכאות לבית הכנסת הן מתפללות. וא"כ בית הכנסת כשבילן הוא בבחינת מצווה דרכים - שבלעדיה הן משוללות, בדרך כלל, מקיום מצווה זו - לפחות בשבתות ובמועדים.⁹⁴ המצב לא השתנה הרבה עד שנת 1981, כשכלו גרינברג התלוננה:

רוב הנשים היהודיות, בספקטרום הדתי, כמעט ולא פותחות סידור משבת לשבת, אם בכלל לא פחות מזה. ההשוואה לנשים היא במיוחד בולטת בקהילה האורתודוקסית, מקום שבו משמעת התפילה היומיומית מקיימת בבחינה המעט אוניברסלית. עד כמה הפער הזה בין גברים לנשים משקף את ההלכה? כמעט ולא. עובדה היא, כנראה חסר כמעט כל היגיון,

⁹³ הרב יוסף שאול נתנון, שו"ת שואל ומשיב, מהרורה קמא, ח"ב סי' כ"ב. השווה עם חנה קהת "הכצעקתה", הצופה, 9 באוגוסט 1998, עמ' 9: "האם יש לנו בכלל סיכוי לשרוד אם נשוחינו תזנחנה את בתי הכנסיות?"

⁹⁴ הרב יצחק אייזיק הרצוג, שו"ת היכל יצחק אורח חיים סי' י"ב סע' ט; מורפס מחדש בשם פסקים וכתבים ח"א סי' כ"ד, עמ' 115.

שנשים קיבלו דווקא את האחריות הליטורגיות שמהן היו פטורות – תפילת מוסף בשבת ויום טוב – ובדרך כלל מזניחות את חלקי הליטורגיה שבהם היו חייבות – תפילת שחרית ומנחה כל יום. להמשיך את הנקודה עוד יותר: נשים חייבות בתפילת שבע (המקבילה השבתית לשמונה עשרה) ובקריאת התורה בשבת. למרות זאת, רוב עזרות הנשים נוטות להתמלאות רק לקראת סוף קריאת התורה.⁹⁵

יש שינויים. הרב מיכאל ברויד, דיין בכית דין של אמריקה, טען בשנת 1993 ש"אני חושב שרוב הנשים האורתודוקסיות שהן בוגרות רשת הישיבות התיכוניות [באמריקה], לאמיתו של דבר, כן מתפללות ככל יום (והסבירות עולה ככל שסיימו את הלימודים לאחרונה)".⁹⁶ אבל כל עוד שיש נשים שמתפללות אך ורק כשהן באות לבית הכנסת, נוכחות נשים בבית הכנסת נשארת קירוב כי היא מביאה לידי ביצוע חובתן להתפלל.⁹⁷

האופן השני, והיותר חשוב, איך נוכחות נשים בבית הכנסת היום הוא קירוב, מתייחס באופן ספציפי לתפוצות, מקום בו בית הכנסת הפך להיות מרכז הקהילה היהודית לא רק מבחינה דתית אלא גם מבחינה חברתית ותרבותית.⁹⁸ כתוצאה מזה, לנוכחות בבית הכנסת (לפחות בשבת) יש היבט של קירוב כמוכן שעל ידי נוכחותן, בני אדם מתקרבים לקהילה היהודית ולמסורת היהודית. במילים של הרב יהושע ברמן (מחנך שעלה לארץ):

בית כנסת אורתודוקסי נהפך להיות לא רק בית פולחן, אלא כאמת מרכז יהודי... בגלל החרות וההזדמנויות הגדולות שניתנו לנו באמריקה, אנו משתתפים בכל צד של חייה העסקיים והמקצועיים... אבל בגלל שאנחנו נכנסים לגמרי לתוך החיבוק של החברה האמריקאית יש הרבה בחיינו ובסגנון חיינו שאין בו צבע יהודי... בעל כורחנו, לכן, על פי התחייבותנו וזהותנו כיהודים אנו מייחסים הרבה חשיבות לבית הכנסת עם כל טקסיו השבועיים, החברתיים והרתיים, כמרכז ממש של חיים יהודיים... אמנם ה"מרכזים

⁹⁵ גרינברג, עמ' 79-78. (האמת היא שרק דעת יחיד מחייבת נשים לשמוע את קריאת התורה. עיין הרב אוריבך, עמ' 62-60, ופרימר, הערות 87-89). בעמוד 86 היא מספרת על תפילת מעריב במלון כליל ראשון של פסח, כששלוש מאות נשים אורתודוקסיות ישבו בחיבוק ידיים בלובי ופטפטו במקום להיכנס לבית הכנסת. "היה מקרה ברור של מותנות וציפיות. לא היו לאף אחת מהנשים שם שום מטלות ביתיות או טיפוליות שררשו את זמנן ותשומת לבן ברגע ההוא."

⁹⁶ הרב מיכאל ברויד, "תפילת הציבור ונשים", ג'דאיום, סתיו 1993 (42: 4), עמ' 392, הע' 1 (אנגלית).
⁹⁷ קראוס, שם, כותבת ש"הורים צריכים לחנך את בנותם בגיל צעיר לעובדה שתפילתן היא חיוב הלכתי ורציני, ושציפיותיהם בתחום זה הן בלתי מתפשרות. ההיענויות תואמות לציפיות. יותר נשים יגיעו לבית הכנסת בזמן אם יראו בתפילתן דבר חיובי, הכרחי וחשוב."

⁹⁸ ד"ר שמואל היילמן, חיי בית הכנסת: מחקר בפעולת-גומלין סמלית (שיקגו: דפוס אוניברסיטת שיקגו, 1976, באנגלית). מובא בהרב יהושע ברמן, "איוון הבימה: מאבק הפמניסטית האורתודוקסית בתפוצות", מירסטרים, אוגוסט-ספטמבר 1990, עמ' 23 (אנגלית). מאמר זה הוא חשוב מאוד להבנת ההבדל העיקרי היום בין בית הכנסת בתפוצות לבין בית הכנסת בארץ.

היהודים" שלנו הם איים של יהדות אליהם אנו חותרים משבת לשבת, כאשר במשך השבוע אנו משייטים בים התרבות האמריקאית.⁹⁹

הצד הקירובי של בית הכנסת הוא חשוב כל כך שכאלו יצר חיוב חדש של נוכחות בבית הכנסת; פוסקים משתמשים בו כבסיס לקולות במגוון הלכות. הרב המפורסם, הרב יחיאל יעקב ווינברג, רצה להצדיק את סמיכתו על הקולא בגובה המחיצה ועל כן הוא כותב:

אבל בזמננו נשתנה המצב ונשתנו הטבעים. והנשים אם תשאנה בבית ולא תבואנה לבית הכנסת, תשתכח מהם תורת היהדות לגמרי... ובזמננו הנשים מקפידות מאוד אם מרחיקים אותן מבתי התפילה. והליכה לתפילה בבית הכנסת היא בזמננו קיום היהדות לנשים ולמהרה.¹⁰⁰

בשנים האחרות, הרב שאול ישראלי ז"ל, לשעבר ראש ישיבת 'מרכז הרב' ונשיא כולל 'ארץ חמדה', משתמש בגישה זו להצדיק קולות רדיקליות בהלכות שבת כדי להבטיח שבני אדם יוכלו לבוא לבית הכנסת וכך יישארו קשורים ליהדות.

אלו הן כמה סיבות שעל הנשים לבוא לבית הכנסת.¹⁰¹

ה. נשים בבית הכנסת היום

בהתאם לסיבות שלעיל, ביותר ויותר קהילות יהודיות, כל בני האדם - כולל רוב האמהות - צפויים לבוא לבית הכנסת בשבת. אבל לא הכל בא על מקומו עם נוכחות נשים בבית הכנסת היום. כמו שמתאר הרב ד"ר יואל וולובלסקי:

תאר לעצמך בית כנסת שבו חצי מהחברים נכנסים בנחת לאחר קריאת התורה, או שפעם בחודש, מאתיים אנשים באים לשיעור כחצי שעה לפני מנחה בשבת בצהריים, ואחרי השיעור מאה מהם קמים ועוזבים, מדברים בפרוזודור או הולכים הביתה להתפלל מנחה בנפרד. בוודאי היינו מצפים שהרב ישמיע קולו נגד דבר זה - ולא רק מפני החיוב להתפלל במניין או לשמוע את קריאת התורה.¹⁰² דבר אחד הוא להתפלל מנחה בבית; ומשהו אחר לגמרי להיות בבית הכנסת ולצאת כדי להתפלל בבית. יש מקרים שבני אדם מאחרים

⁹⁹ הרב יהושע ברמן, שם. בניגוד, הוא ממשיך, "יש לארץ ישראל את המרכז היהודי שלה, אבל הוא לא בבית הכנסת. הוא הארץ בעצמה... לפיכך, כשנכנסת השבת [הישראלית] לא מרגיש צורך להשתתף במרכז יהודי, כי בעצם הוא היה באחר כל השבוע. בית הכנסת, אם כן, הוא רק מקום תפילה, עם איזה מרכיב חברתי, כמוכח". עיין גם שילת, שם.

¹⁰⁰ הרב יחיאל יעקב ווינברג, שרידי אש ח"ב סי' י"ד ד"ה. ובדבר השיעור הוא כתב את החשובה בשנת 1961.

¹⁰¹ הרב ישראלי, ח"ג סי' ל"ז-ל"ח.

¹⁰² השווה הרב שאול ברמן, עמ' 21: "אין סיבה למה רווקות מופיעות בראשונה לקראת סוף קריאת התורה, וגם אין סיבה למה רבנים יותר מתירנים בקשר לדיבור בעזרת נשים מאשר להתנהגות כזאת בין הגברים. דרישות קלות משקפות דבר אחד בלבד - פחות חשיבות לנושא."

לתפילות; תכנון אחר משקף משהו שונה מדעה הלכתית בצורך במניין. רב קהילתי שהתמקד פה בחיובים טכניים החטיא, כמובן מסוים, את המטרה.

כמובן, בכמה כתי כנסת אורתודוקסים, זה בדיוק המצב בקשר לנשים. נשים כמעט ולא באות לתפילת קבלת שבת¹⁰³ או לתפילת מנחה; רבות מהן מגיעות רק לתפילת מוסף, למרות שוודאי יש להן חיוב גדול יותר להתפלל שחרית, נשים חייבות לאכול סעודה שלישית, אבל בדרך כלל לא נמצאות בסעודה הקהילתית, כל זה לא יוסבר בטענה שנשים צריכות להיות בבית כדי לטפל בילדים קטנים או להכין את סעודות המשפחה. זמן פנוי מאפיין את רוב המשפחות, אבל אפילו אם מבוגרות לפעמים טרודות, אותה אי-מעורבות מצויה בין בוגרות, שוודאי יש להן את הזמן להשתתף. האם עמדה זו היא עדות שאנו טועים בטענתנו שתדמית-עצמית של נשים אורתודוקסיות מודרניות עוברת שינוי? לא. היא משקפת את הבנתן העמוק במסר שנשלח מהרב הקהילתי: תישארו בבית!

בוודאי שרב קהילתי יודע שעל פי פוסקים רבים נשים חייבות להתפלל מנחה. עם זאת, הוא מוכן להביט בכיוון השני כשהנשים יוצאות בזמן שתפילת מנחה אמורה להתחיל. כשהרב מדבר מהבימה, הוא יזמין את התיכוניםטיות לבוא לעונג שבת של בית הכנסת, אבל הוא לא יציע שתבואנה למנחה בשכת בצהרים ותישארנה לסעודה שלישית, כמו שהנשים הבאות כבוקר למניין המבוגרים נשארות לקידוש. לדוגמא, מתפללי בית כנסת צעירי ישראל מתגאים בהפיכתם את תפילת שחרית למסבירת פנים לנשים, אבל לא דואגים שאותן נשים תרגשנה בנוח בתפילת מנחה, אין הצדקה לא הלכתית ולא השקפתית לזה.¹⁰⁴ אפילו מעבר לזה, מפני המסר השלילי הזה - הלא מובע אבל ברור - שנשים לא מרגישות כמתקבלות בבית הכנסת יש שתי השלכות מדאיתגות. ראשונה, בית הכנסת והרב נהפכים להיות פחות ופחות חשובים להן, שנית, הן בוחרות שלא לבוא לבית הכנסת, ואז היעדרותן משמשת כתירוץ לא לשנות דבר!¹⁰⁵ יש נשים רבות שמעדיפות להתפלל בבית, מפני שהן לוקחות את התפילה ברצינות - ואחרות הכאות לבית הכנסת לא רואות מקום תפילה אלא

¹⁰³ קראוס, שם, מסבירה: "תפילת קבלת שבת היא מעוררת רגש, מלהיבה בצירופה את תפילות יפהפיות עם השלווה והחמימות שאין כמוהם של אטמוספירת ליל שבת. איזה מסגרת טובה יותר יש לאמהות ובנות, שחיהן העטוסקים לא מאפשרים מספקי הזדמנויות לבלות יחד זמן איכותי, לחזק את קשרן, להושיט יד אחת לשניה באופן רגשי ורוחני על ידי קבלת פני שבת ביחד באמצעות תפילה ושירה. אפשר שתהיה בלתי טבעית בהתחלה, אבל יש לה את הפוטנציה להשגתן מרומים גבוהים רוחניים ביחד."

¹⁰⁴ הרב ד"ר יואל וולובלסקי, נשים, הלכה ומורכה: הזדמנויות חדשות בעידן פוסט-פמניסטי (הובוקן: כתב, 1997), עמ' 71-73 (אנגלית). הרב וולובלסקי הוא עורך שותף של טרדישן ומלמד בישיבת פלטבוש.

¹⁰⁵ שם, עמ' 73. הוא מוסיף שהלחץ הגובר לקבוצות תפילה של נשים - שבהן נשים מתפללות בקבוצה במקום להתפלל במניין הרגיל - הוא עדות לכישלון הקהילה לדאוג שנשים ירגישו כמתקבלות בבית הכנסת. קראוס, שם, טוענת אותו דבר.

רק מקום מפגש חברתי.¹⁰⁶ או אז גברים מתפלאים למה יש שיחות רבות כל כך בעזרת נשים!

1. כיצד העיצוב של בתי כנסת דוחה נשים

אם המסר השלילי בא רק משתיקת הרכ - לא נורא. אך כפי שכמה מהחברים העירו בשנים האחרונות, הבעיה גרועה יותר.

יש נשים ובנות אחדות - כפי שתמיד היו - שהן כל כך מסוררות למצוות תפילה בציבור שהיו רוצות להתפלל בבית הכנסת במשך השבוע (אחרי הכל, תפילה בציבור יש לא רק פעם בשבוע, אלא 22 פעמים). אבל הן מוצאות בזה משהו מדכא, כי למרות כל הסיבות לעיל כחיוב ביאת נשים לבית הכנסת, אין תנאים מתאימים לכך - לא עזרת נשים ולא מחיצה. במשך השבוע, הגברים משתלטים על עזרת הנשים¹⁰⁷ או מתפללים בחדר קטן יותר - בית המדרש או חדר תפילה, מקום שאין בו מחיצה.¹⁰⁸ ד"ר עליזה ברגר מפרטת את התוצאות:

למרכה הצער, מה שקורה לעיתים קרובות, הוא שנשים כן באות לבית הכנסת בנסיבות אלו, ואז שלא באשמת הנשים, האטמוספירה חסרה צניעות ומביאה לידי חסרון כוונה. לרוגמא, הסחת הדעת מתרחשת אם מישהו מנסה להקים מחיצה בתחילת התפילה. מחיצה כזו עלולה להיות מאולתרת ומוקמת בצורה גרועה, ומסיחה את הדעת גם במשך התפילה. אם אין מחיצה בכלל, הסחת הדעת ואי-הנוחות יכולות לגרום לנשים להתפלל בפרוודור או מחוץ לחלון (למשל), בזמן שגברים עוברים ושבים.¹⁰⁹

מהו מסר המחיצה החסרה?¹¹⁰ "מגידיים באופן עדין לנשים: אולי בבית ספר למדתן להתפלל כל יום, אבל אם יש לכן את הזמן ואת ההתעניינות להשתתף עמנו בבוקר, אתן

¹⁰⁶ ימימה חובב, מסר העורכת, החודש הזה בירושלים 7 (תשרי תשנ"ז), עמ' 3.
¹⁰⁷ אירוויין ה. האוט, "האם נשים חייבות להתפלל?", בגרוסמן והאוט, עמ' 89-90 (אנגלית), מספר על תלונות הגברים כשמצפים מהם לעזוב את עזרת הנשים, על מנת שהנשים תוכלנה להתפלל שם!
¹⁰⁸ רבקה האוט, עמ' 154, הערה 25.

¹⁰⁹ ד"ר עליזה ברגר, מכתב למערכת, גורנל אוה הלכה אנד קונטמפוררי סוסייטי, ל"ב (סתיו 1996), עמ' 96 (אנגלית). למרות שהרב ישראלי שם, ס' כ"ח (עמ' 49) מתיר לאישה לומר קדיש בכניסה פתוחה של בית הכנסת, לא כל אישה מוכנה לעבור את זה. אישה אחת אמרה לרבקה האוט, שם, ש"יותר מללכת לבית הכנסת שלה בימי חול לומר קדיש, המקום שבו היא תרגיש שהיא מופיעה בצורה נלעגת, היא מעדיפה לומר קדיש בעצמה, בביתה ומרמינת שהמלאכים עונים לה".

¹¹⁰ במאמר הכי טוב שמצאתי על התאמת בתי הכנסת האורתודוקסים לנשים, דבורה רובין, "מתפללות במחבואים חשוכים", ג'ויש אקשן, אביב 1998, עמ' 96 (אנגלית), מוסיפה, "מדיהם שבעולם שומר מצוות של היום, יש הנחה, כדבר מוכן מאליו, שנשים לא תרצנה לנצל את ההזדמנות של מניינים, בין אם זה בעבודה, בין בחתונות, ובין באירועים חגיגיים אחרים. כתוצאה מכך, לא נעשו שום תנאים עבורן. באירועים ציבוריים יהודיים, למשל, כשהגברים מארגנים את עצמם לציבור, הנשים צריכות למצוא מחבואים חשוכים להתפלל מנחה בחמקנות, כאילו עושות דבר ראוי לגינוי."

צריכות להגיש מחאה פומבית ולא סתם להיכנס כמו הגברים".¹¹¹ נראה שהתוצאה היא מעין "קאץ' 22" (מצב שבו לא ניתן לנצח כי הצלחה דורשת תנאים שסותרים זה את זה): אם נשים לא מוחות, הן לא יכולות להתפלל בבית הכנסת; אבל אם הן מוחות, הן נתפסות כפמיניסטיות ואז רבנים מרגישים כמוכרחים לסרב לכל השינויים שיתפרשו ככניעה לפמיניזם. האמת היא שאפילו "אישה שמגיעה כליל שבת (או בתחילת שחרית או במנחה) גורמים לה להרגיש שהיא מתעסקת באיזושהי מחאה".¹¹² כפי שמתארת דבורה רובין, "לאוזני כמה רבנים, ביטוי אי-שביעות רצון של אישה מיד מכתים אותה כפמיניסטית נחושה בדעתה לערער על הממסד, ולא בפשטות כיהודיה עם מכוונות רוחניות. תגובה רפלקסית זו היא אי-צדק גדול".¹¹³ עובדה היא שנשים המעונינות בעיקר כפמיניזם לא היו לוקחות על עצמן מצווה שדורשת כל כך הרכה מסירות נפש כמו תפילה בבית הכנסת בכל יום. רבנים צריכים להיות מודעים לכך ש:

קיימת קבוצה אחרת שאין לה במשותף כלום עם פעילות "זכויות נשים". אני רוצה להדגיש שאני מדברת על נשים שמקפידות בהלכה בכל הנקודות והסעיפים, ויש להן השקפות של הזרם המרכזי. אין להן שום שאיפה לא להיות רבנים, ולא להשתתף בקבוצות תפילה, ולא ללמוד גמרא. נשים אלו רק רוצות הכרה שגם להן מגיע לחיות חיים רוחניים, וששאיפתן לרוחניות ראויה היא לעידוד והתחשבות, למרבה הצער, ביותר מדי מקרים לא עומדות להופיע לא זו ולא זו.¹¹⁴

לעיתים גם עזרת הנשים משרדת את המסר השלילי. בכמה בתי כנסת היא לא עומדת בדרישות פיזיות מינימליות לנוחות, כמו מספיק מקומות ישיבה וחימום ומיזוג מספקים.¹¹⁵ לפעמים האקוסטיקה¹¹⁶ גרועה כל כך עד שמהנשים נשללת הזכות הבסיסית להשתתף עם הציבור בשמיעת החזן וקריאת התורה.¹¹⁷ עצם המרחק של עזרת נשים מעזרת גברים לעתים קרובות גורמת לכך:

¹¹¹ הרב וולובלסקי, עמ' 73.

¹¹² הרב וולובלסקי, "גחלות לשלהכות דיקליות", המבשר, טבת תשנ"ט, עמ' 31 (אנגלית).

¹¹³ רובין, שם.

¹¹⁴ שם, עמ' 95.

¹¹⁵ חובב, שם.

¹¹⁶ קריסטופר ברוקס, "אקוסטיקת בית הכנסת", וויפונט של צעירי ישראל, אביב 1995, עמ' 45-47 (אנגלית), דן בתכנון בתי כנסת בעלי אקוסטיקה טובה. בנוסף, הוא מסביר מדוע מיקרופון בתי כנסת לא רצוי מבחינה אקוסטית.

¹¹⁷ קהת, שם. בקשר למגילה, הרב הנקין, שוויון אבוד, עמ' 59-60, מדגיש ש"אי-שמיעה של מילה אחת אפילו מקריאת המגילה, פירושה שלא יצאה ידי חובה". הפרי מגדים (אשל אברהם ס' תרפ"ט סע' א') והמשנה ברורה (ס' תרפ"ט ס"ק א') מוטרדים בזה גם כן.

עזרת הנשים, המרחיקה אותה [את האישה] לאחורי האחוריים של בית הכנסת, גורמת שתחוש רחוקה ממרכז העניינים, אין ביכולה לצפות במתרחש בתוך ההיכל... פעמים רבות, שהות בעזרת נשים מלווה כתחושת ביון אמיתי, כי הריחוק מזמין פטופטים ויחס מזלזל, מצב המזכיר את דבריו החמורים של הגר"א מוילנא (לעיל, בקשר לדיבורים של נשים בבית הכנסת)... האם זו האלטרנטיבה הנכונה כיום לנשים?¹¹⁸

אפילו כשעזרת נשים היא ליד עזרת הגברים, המחיצה - שלעיתים קרובות מתוכננת כך שהצד האסתטי שלה פונה לגברים¹¹⁹ - יכולה לחסום את שדה הראייה של הנשים לציבור. דבורה רובין מפרטת:

ראיית בעל התפילה מגדילה את כוונתך; לצפות בקריאת התורה ובהגבהתה; לראות את השופר בזמן התקיעה ולראות את ההקפות בהושענה רבה. ללא ספק אין בסיס הלכתי למנוע מנשים את התועלות הרוחניות של ציבור. לעת עתה, בבתי כנסת רבים [אישה] צריכה דמיון על מנת להרגיש שהיא חלק מהקהילה. בנוסף יותר קשה לעקוב אחרי דרשת הרב כשלא ניתן לראות את פניו.¹²⁰

הטכנולוגיה לתיקון המצב כבר קיימת. רובין עורכת רשימה: "מראה חד-סטריית; קומבינציה של זכוכית מעורפלת ורשת; פסי תריס אוויר מתכוונים מעץ; וכמובן יציע, במיוחד יציע מדורג, מקנים יכולת ראייה טובה יותר. התקנת מחיצה כשרה וידידותית לנשים לא צריכה להיות קשה ויקרה; היא דורשת רק רצון טוב ותחכום".¹²¹ הרב שאול ברמן מוסיף:

וועדות בנין, ודרכן אדריכלי בתי כנסת, חייבם להיעשות רגישים לצורך של תכנון בנינים המראים שבהופעה לפני הקב"ה, גברים ונשים שווים. מחיצות, בעוד שהן מחוייבות להשגת תפילה ראויה, חייבות כמו כן שלא להוות מחסומים שאין להתגבר עליהם בהתקרבות לשכינה.¹²²

לדוגמא, כשבונים או משפצים בית כנסת, אולי עדיף לתכנן אותו כך שהמחיצה חוצה את ההיכל באמצע.¹²³ מתוך ההלכה ולמענה, חייבים למצוא פתרונות מעין אלו.¹²⁴

¹¹⁸ קהת, שם.

¹¹⁹ שם. השווה גרינברג, שם, בקשר למקרה המלון שמתואר לעיל: "מבט אחד בעזרת נשים של בית הכנסת השלים את התמונה - וילון קרוע ומרופט כיסה את המחיצה, החוסמת לגמרי את הראיה ומטשטשת את השמיעה. כבר עדיף שיהיה תלוי שלט בדלת האחורית: 'נשים לא צריכות להכנס'".

¹²⁰ רובין, שם.

¹²¹ שם.

¹²² הרב שאול ברמן, שם.

¹²³ הרב וולובלסקי, נשים, הלכה ומורכחה, עמ' 139, הע' 134, ונורמה בויםל יוסף, "מחיצה: פסקי הלכה ותוצאות פוליטיות", בגרוסמן והאוט, עמ' 130 (אנגלית). הרב ישראלי, שם ס' כ"ז (עמ' 46) מסביר איך לעשות שינוי כזה לפי ההלכה. רבקה האוט, עמ' 152, הע' 2, מפרטת איך בית כנסת כזה מתוכנן:

בהיכרו אינסטיטוט של ריכרדייל, ניו יורק, הדרך היחידה להכחין בין עזרת נשים ועזרת גברים הוא לקרוא את השלטים על דלתי הכניסה לעזרות הנפרדות. בבית הכנסת הזה יש לשתי העזרות גישה שווה לכימה, הנמצאת במרכז ההיכל, ולארוץ הקודש, הנמצא בחלק הקרמי. שני אלו ממוקמים בנקודת האמצע שכיך

יש כמה דרכים אחרות לעזור לנשים להרגיש רצויות בבית הכנסת. הרב, גם בדרשתו וגם בדרך כלל, צריך לדאוג שדבריו ושפת גופו יתייחסו גם לנשים וגם לגברים.¹²⁵ גם הסיודור שמשתמשים בו לא צריך להתעלם מנשים.¹²⁶ בית הכנסת יכול להרשות את המנהגים המבוססים בהלכה כמו אמירת נשים את ברכת הגומל,¹²⁷ הבאת בעל התפילה את ספר התורה כדי שנשים תגשקנה אותו,¹²⁸ או פעילות הגבאי לשמוע מנשים שמות חולים וחולות בתפילת מי שברך. כדי להפוך את בית הכנסת למקום יותר ידידותי לאמהות, צריכים לספק שמרטפות במעון יום,¹²⁹ וצריכים להקים עירוב (אם אין) כדי שאמהות ותוכלנה להביא את עצלות התינוק והילדים.

המוקד העיקרי, כמו שכותב הרב הנקין,¹³⁰ הוא לקחת דוגמא מתרומת הדשן, שאנחנו צריכים לדאוג לכך שנשים תרגשנה בנוח בבית הכנסת.¹³¹ וכפי שמעירה ד"ר אייקין, שככל שנשים תרכנה להגיע לבית הכנסת, כתי הכנסת יתחשבו בהן יותר.¹³² אני מקווה שבעתיד הקרוב נוכל לשוב לתקופה שבה נשים יכלו להתפלל ברבים, כחלק אינטגרלי מן הציבוריות היהודית.

העזרות. הדבר המרשים ביותר הוא העובדה שיש כניסות לבימה גם מעזרת הנשים וגם מעזרת הגברים. יש רמפות בשביל נכים, שמוליכות עד הבימה, בשתי העזרות. רב בית הכנסת, הרב אבי וויס, התעקש על גישה שווה לבימה ולארוץ משתי העזרות, כדי שהאדריכלות לא תשקף את אי-הכללת הנשים במרכזי הפעילות בכך שהנשים תרגשנה רחוקות מבחינה פיזית.¹²⁴ חובב, שם.

¹²⁵ רובין, עמ' 96. השווה גרינברג, עמ' 77, שמצטטת רב שהכריז בשמחת תורה: "We won't complete the service until every single person here has had a hakafah." (לא נסיים את התפילה עד שכל אחד יעשה הקפה").

¹²⁶ רובין, עמ' 95, וגרינברג, עמ' 76.

¹²⁷ עיין, למשל, הרב עובדיה יוסף, שם, ח"ד ס' ט"ו.

¹²⁸ הרב ישראלי, שם ס' כ"ט (עמ' 50).

¹²⁹ הרב הנקין, "אמהות הרוצות לבוא לבית הכנסת", בבני בנינים ח"א ס' ה. באותו קו, אולי כדאי להתקין בשירותים שולחנות להחלפת חיתולים.

¹³⁰ שם, במילים של קהלת, שם, אנחנו יכולים "לדאוג שנשים תחושנה מידה רבה יותר של מעורבות וקירבה".

¹³¹ הרב ישראל איסרליין (1390-1460), תרומת הדשן, פסקים ס' קל"ב.

¹³² ד"ר אייקין, עמ' 77.